
Introducció a la història de la cultura contemporània

PID_00245931

Jaume Claret Miranda
Manel López Esteve
Joan Fuster Sobreperè

Temps mínim de dedicació recomanat: 5 hores

Jaume Claret Miranda**Manel López Esteve****Joan Fuster Sobrepera**

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència Creative Commons de tipus Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

1. La història cultural.....	5
1.1. El naixement de la història com a disciplina moderna i la història cultural: positivisme, historicisme i ciència social	6
1.2. El període d'entreguerres: els dos camins de la història cultural	10
1.3. La revolució historiogràfica de la postguerra	12
1.3.1. Els <i>Annales</i> i l'estructuralisme a França	12
1.3.2. El marxisme britànic	16
1.3.3. Les teories de la modernització	21
1.4. La crisi dels grans paradigmes de postguerra	23
1.4.1. El gir cultural	23
1.4.2. El postestructuralisme	26
1.5. Teorització de la narrativitat: White, Ricoeur i de Certeau	29
1.6. La identitat, de la representació a la construcció: nació, gènere, raça i històries subalternes	33
2. La història de la contemporaneïtat com a problema.....	39
2.1. El naixement de la història contemporània com a disciplina moderna	40
2.2. De la contemporaneïtat a la història del temps present	41
2.3. Història i memòria	43
2.4. Els debats sobre la memòria històrica	46
3. La història de la cultura en l'època de la informació.....	52
Bibliografia.....	55
Annex.....	57

1. La història cultural

La història de la cultura entesa com a subdisciplina que s'ocupa de les produccions i manifestacions artístiques és tan antiga com la història mateixa. En la nostra tradició occidental al costat de l'estudi de la política, la guerra, l'estat o la vida dels grans homes, s'ha situat sempre en l'estudi de les obres d'art en el seu marc històric, i també en l'evolució de les tècniques artístiques. Però aquest capítol no s'ocupa específicament de presentar l'estudi de la història de l'art, la literatura o les idees, sinó d'un concepte més ampli definit a partir de finals del XIX per part de les noves ciències socials: la cultura.

Entesa com alguna cosa més àmplia que les representacions artístiques significatives, la cultura tracta del conjunt de pràctiques, creences, símbols i processos conformadors de l'univers no material d'una societat.

Amb el segle XX, aquesta concepció s'ha anat consolidant i, a partir de mitjan segle, ha incorporat també els mitjans de comunicació de masses i el mercat associat a aquestes activitats: el **mercat cultural**. La història ha estat molt sensible a aquesta transformació, ja que la cultura ha anat ocupant un paper cada vegada més central en el seu material d'estudi: l'**ésser humà** i la seva **vida en societat**.

El segle XVIII veu néixer les acadèmies com a centres reguladors de les diverses disciplines, bé per part de les monarquies il·lustrades, com és el cas de França o Espanya, amb la Real Academia de la Historia o la Academia de San Fernando, o bé a partir d'iniciatives privades com les acadèmies de la Junta de Comerç de Barcelona o l'Acadèmia de Bones Lletres. És en aquest moment que els centres científics per a l'estudi de la història i de belles arts es generalitzen, i totes tenen cura de l'estudi i la classificació de les obres d'art i els seus autors, i en alguns casos prenen les primeres iniciatives museístiques al marge de les col·leccions privades o reials. Però serà a mitjan segle XIX, amb la formulació del programa científic positivista, quan les diverses disciplines científiques adquiriran autonomia entre elles, una clara delimitació i uns mètodes comuns que seran considerats com el fonament teòric i metodològic d'aquestes.

Com veurem, en el cas de la història serà l'alemany Leopold von Ranke (1795-1886) qui en el segon terç del segle XIX assentarà les bases d'una manera d'entendre la pràctica de la història que ha arribat fins avui com una espècie de "sentit comú disciplinari", almenys pel que fa als supòsits de la pràctica de l'historiador. Això no vol dir que el positivisme de Ranke, basat en la creença que els processos històrics estan subjectes a lleis o generalitzacions semblants a les de les ciències naturals, fos en aquest període fundacional de la moderna

disciplina històrica –fins al final de la Segona Guerra Mundial– l'únic corrent historiogràfic, ni l'única filosofia de la història. Al seu costat es van desenvolupar l'**historicisme**, nascut també a Alemanya i lligat a l'idealisme hegel·lià, que parteix de la idea que cada període històric és únic i ha de ser estudiat en els seus propis termes. Però també trobem l'**humanisme**, per al qual la història consisteix en l'estudi de l'home i la seva naturalesa essencialment immo-dificable a través del temps, és a dir, de l'existència de valors suprahistòrics immutables.

Tanmateix, tot i que l'herència rankiana ha tingut un llarg i poderós impac-te en els historiadors, en els anys d'entreguerres l'historicisme va gaudir d'un ampli reconeixement en el camp de la filosofia de la història. Els corrents, però, que impactarien amb més força a partir de la segona meitat del segle XX sobre l'estudi de la cultura tindrien com a font d'inspiració els treballs dels mestres fundadors de les modernes ciències socials, i particularment Weber, Freud, Comte, Marx i Durkheim. Aquests autors, des de diverses perspectives, ajudarien a considerar la cultura com una cosa més àmplia que la producció d'obres d'art significatives. A més, tot prenent el concepte de *cultura* en un sentit més ampli, l'aplicarien a un conjunt de pràctiques de naturalesa simbò-lica esteses a tota la població i no sols als artistes i intel·lectuals.

Aquest corrent, fructífer des de molt aviat, es va desenvolupar dins dels diver-sos programes científistes que la història va dur a terme després de la Segona Guerra Mundial, i en la crisi cultural dels anys seixanta i setanta col·locarien, des de diverses posicions i escoles, la cultura en el centre de l'estudi de la his-tòria i les ciències socials en general. La història, en resum, a partir dels anys setanta esdevindria cultural, i aquest fet implicaria tots els enfocaments i sub-disciplines: la política, la societat, la guerra, el gènere, etc.

Aquest capítol intenta explicar com s'ha produït aquest procés, i quines han estat les seves fites principals, i també els processos històrics en què cal inscriu-re-les. Les diverses fractures del segle XX al món occidental han donat lloc a canvis culturals de gran abast que, com no podia ser d'altra manera, també han afectat la història. Resseguint la història de la història cultural, resseguire-m també la història de la cultura mateixa i de la societat que la produeix.

1.1. El naixement de la història com a disciplina moderna i la història cultural: positivisme, historicisme i ciència social

En la història, com en tota la cultura occidental, es produeix un procés de transformació que comença en el Renaixement i culmina en la Il·lustració, en el qual la ciència creixentment se separa de la religió i incrementa la seva au-tonomia. El pas de la Il·lustració al Romanticisme tindrà per a la història una significació especial. Si el programa il·lustrat prenia com a consigna el *sapere*

aude kantiana, i es proposava descobrir els mecanismes universals de funcionament del món natural i social per mitjà de l'observació i l'anàlisi, en aquest punt, la història no era una excepció.

El **romanticisme**, no obstant això, amb la seva exaltació del jo i la voluntat, i en la seva consideració de l'home com a creador de valors, posava l'accent en allò que és particular i específic. La cultura, entesa com a tradició, allò que fa uns grups humans diferents dels altres, allò que dóna especificitat, se situava en el centre del programa romàntic. I la història era l'instrument privilegiat per a arribar a comprendre i dotar d'atributs aquesta particularitat i la seva genealogia.

El romanticisme, doncs, col·locava la història en el centre de l'explicació sobre els orígens i el funcionament de la vida social, i assenyalava la cultura i les tradicions nacionals com a l'element forjador dels pobles i les nacions.

En aquest sentit, fou Herder qui va formular els elements centrals de les bases teoricofilosòfiques del romanticisme. Sense apartar-se mai dels principis morals de la Il·lustració, Herder va formular a *Idees sobre la filosofia de la història* (1774) que s'allunyava de la concepció racionalista de la història. La historiografia romàntica, i tota la literatura de caràcter històric que la va acompanyar, volia proveir als individus de la nova societat burgesa forjada en l'individualisme d'uns nous vincles de solidaritat, que res no tenien a veure amb els de la societat estamental, i que s'assentaven sobre el nou món de propietaris i lectors en llengües vernacles de publicacions de gran tiratge, periòdics i novel·les particularment. Aquests eren els vincles de la nacionalitat, el primer fonament de la ciutadania que posava les bases de la societat liberal.

I, la **nacionalitat**, en la seva cerca d'especificitat, necessitava una llengua i una cultura comunes i, al mateix temps, particulars, i una història, també comuna, que l'explicava i justificava. Per fer-ho la narrativa històrica buscava sobretot commoure el lector per produir un efecte d'identificació. El romanticisme començava, en aquesta tasca de construcció d'un poble, per la recerca d'uns orígens fundadors.

Va ser la època del descobriment dels grans bards europeus, l'*Ossià* en el cas escocès, o la *Chanson de Roland* en el cas francès. Després, es procedia a la construcció d'un relat nacional d'arrels immemorials, que a Europa inevitablement s'havia d'ancorar en l'edat mitjana –quan amb la dissolució de l'Imperi d'Occident emergiren els regnes i les parlles particulars–. L'operació es completava amb la construcció d'una litúrgia civil que sacralitzava els fets del passat, desenvolupava un sistema de símbols i construïa espais de culte per a la cultura nacional: bandera, pares fundadors, recuperació del folklore local, construcció de monuments, diades nacionals commemoratives d'un fet històric, museus i biblioteques.

La història va ser, per al moviment romàntic, el ciment que va forjar el sentiment nacional entre els ciutadans dels vells estats transformats per la revolució liberal, o la gasolina per a mobilitzar les aspiracions de les noves nacions que, fruit dels processos d'unificació primer (Itàlia i Alemanya), o de disgregació més endavant (Hongria, Irlanda, Finlàndia, i totes les que vindrien després de la Primera Guerra Mundial), esdevindrien estats nació.

Però, paral·lelament a la historiografia romàntica, més pendent de commoure els sentiments del lector que del rigor de les dades, la nova societat burgesa va començar a atendre la seva necessitat de racionalització i ordre en el camp de la ciència amb l'aparició a França d'un nou corrent: el **positivisme**.

El positivisme pretenia refundar una ciència que, abraçant totes les branques del coneixement, es fonamentés en l'anàlisi dels fets reals verificats per l'experiència. En aquest sentit satisfia demandes de caràcter funcional de la societat burgesa que el romanticisme, per la seva mateixa naturalesa, per la seva exaltació del subjectivisme, no podia. En el camp de la història seria el ja citat Leopold van Ranke qui formularia el programa positivista en història, en els anys trenta del segle XIX i en oposició a l'historicisme filosòfic de Hegel. El programa de Ranke es basava en el respecte escrupolós als documents, única manera d'accedir al passat "tal com va esdevenir". En la seva visió prioritzava la història política i oficial que estava ben documentada sobre altres aspectes del passat, i tenia una concepció del procés històric com una successió lineal en la qual cada període es vinculava amb l'anterior de manera seqüencial. L'historiador havia de treballar sobre casos particulars en l'escrutini detallat dels documents, però per inscriure'ls en una visió universal a partir de l'estudi de les "nacions destacades".

En definitiva, les idees de Ranke van actuar com a element fundador de la moderna disciplina històrica, particularment en la seva versió acadèmica, i van dominar el món universitari fins ben entrat el segle XX, quan a partir dels anys seixanta alguns dels seus fonaments van ser posats en qüestió. És més, tal com ha assenyalat Novick (1988), fins avui han actuat com una espècie de sentit comú disciplinari que es podria formular com

"el compromís amb la realitat del passat i amb la veritat que correspon a aquesta realitat; una separació taxativa entre el coneixedor i allò que és conegut, entre fet i interpretació, i sobretot, entre història i ficció."

La influència de Ranke

A Alemanya es van crear vint-i-vuit càtedres d'història abans de 1850, i la seva influència aviat es va notar a França —on August Comte havia formulat el positivisme filosòfic—, però on la historiografia romàntica havia donat la seva màxima figura amb Jules Michelet. A Anglaterra, amb una llarga tradició empírica que es remuntava a Bacon, les idees de Ranke introduïdes per Lord Acton per mitjà de la *English Historical Review* van trobar una ràpida acceptació.

Paral·lelament a l'extensió de la historiografia positivista, especialment en la història política –esdevinguda història general–, s'obre el terreny per a l'aparició de la **història cultural**, que vol anar més enllà de l'estudi de les obres d'art i els seus creadors, i que va tenir el seu innovador en la figura del suís **Jacob Burckhardt** (1818-1897).

Burckhardt, sense abandonar una idea restringida a les grans manifestacions de l'alta cultura, intenta pintar per mitjà de l'anàlisi d'aquesta el retrat d'una època. La novetat d'aquest plantejament respecte dels clàssics historiadors de l'art, la literatura o l'arquitectura, és l'interès, més que per les obres i la tècnica, per les connexions entre les diferents manifestacions culturals que, al costat de la política i la religió, expliquen una època. Una visió que adquireix particular rellevància si considerem que les principals obres d'aquest autor es van publicar abans de la unificació alemanya, quan aquesta no era més que una unitat cultural. Per a Burckhardt la cultura era el conjunt de manifestacions espirituals que es produïen de manera espontània i que no reivindicaven una validesa de tipus universal. Aquest plantejament significava una renovació en la concepció de la història de la cultura, que anava més enllà de l'estricta descripció de les obres artístiques, i per aquest motiu, ha estat considerat, sens dubte, el fundador de la moderna història cultural.

Un altre resultat de les revolucions liberals i del naixement del món burgès va ser l'aparició de noves ciències de la societat que no miraven estrictament cap al passat.

Les ciències socials, i particularment la sociologia, van néixer paral·lelament a diversos països del món occidental amb l'aspiració de descriure i mesurar la realitat social, i en alguns casos amb la finalitat de subvertir-la.

D'aquest corrent ens interessen algunes obres que per la seva orientació tindrien una influència decisiva en l'abordatge i la concepció de la cultura al llarg de tot el segle XX. Aquest és el cas de *L'ètica protestant i els orígens del capitalisme* (1904) de Max Weber (1864-1920) a Alemanya, o de *Les formes elementals de la vida religiosa*, del francès Émile Durkheim (1858-1917).

A *L'ètica protestant* Weber sostenia que la condició que havia permès l'acumulació originària capitalista es trobava en l'ètica calvinista, una forma de rigorisme cristià que exaltava el treball i l'estalvi com a formes de salvació. El fet rellevant del llibre està en com es dona una explicació de naturalesa cultural a un fenomen econòmic que va possibilitar el capitalisme. El plantejament no sols invertia la tradicional concepció materialista segons la qual la vida humana està regulada per factors de caràcter material dels quals la cultura, la política o la religió sols en són una conseqüència o un símptoma, sinó i sobretot, era un plantejament que, fet des del cor de la ciència social i

Obres de Burckhardt

La principal obra seva és *La cultura del Renaixement a Itàlia* (1860), però també va escriure sobre l'època grecollatina, a les seves *Reflexions sobre la història de la humanitat* (aparegué postumament el 1889).

lluny de plantejaments idealistes o culturalistes, donava a la cultura el rang de fenomen social en interacció amb els altres en un nivell d'igualtat i no sols de representació. Com a contrapunt a Weber, cal tenir present l'obra de R. H. Tawney, un dels pioners de la història social i econòmica britànica, que el 1926 publicaria *Religion and the rise of capitalism*, on qüestionava la tesi weberiana de la relació entre ètica calvinista i l'esperit del capitalisme.

Durkheim, paral·lelament, a *Les formes bàsiques* prenia una orientació similar en afirmar que el sistema de creences i rituals d'una societat són representacions elaborades per a expressar el sentit mateix d'aquesta societat, i que és per mitjà d'aquest sistema que una societat es reproduïx. Se'n feia, per tant, necessari l'estudi i la comprensió per a comprendre els mecanismes de reproducció que feien viable la vida en societat.

1.2. El període d'entreguerres: els dos camins de la història cultural

Després de la Primera Guerra Mundial, tot i que la major part dels historiadors es van mantenir fidels als mètodes empírics rankians, el període va destacar per un renovat interès per la filosofia de la història després del que s'interpretava com una fallida del model occidental de civilització.

La guerra havia liquidat el confortable món ordenat de les certes liberals i burgeses. D'una banda, i amb l'exemple de la Revolució Russa, les demandes de democratització per part dels sectors políticament marginats (obres, dones...) no van parar de créixer. De l'altra, i particularment després de la crisi econòmica del 29, les atemorides classes mitjanes van buscar arreu d'Europa refugi en les formacions que defensaven valors anti-moderns (jerarquia, ordre, disciplina...) i es van oposar violentament a la igualtat política i social i a la llibertat en els costums.

En aquest context, viscut com una crisi de la promesa liberal anticipada parcialment pels filòsofs de la sospita (Marx, Freud i Nietzsche) a les darreres dècades del XIX, les discussions sobre la filosofia de la història van reaparèixer en l'intent de fonamentar nous projectes de futur. Aquí van destacar l'historicisme de Benedetto Croce i Ortega y Gasset; el marxisme renovador de George Lukacs, Walter Benjamin o Antonio Gramsci (just quan el marxisme havia esdevingut un economicisme, ells posaven el focus en la cultura, tot i que no aconseguïren una autèntica influència fins els anys seixanta); o l'humanisme de Wilhelm Dilthey, que veia les humanitats, i particularment la història, com una ciència subjectiva de l'esperit.

No obstant això, la història cultural, en els dos camins que en les darreres dècades del XIX s'havien obert, va fer passos importants que tindrien àmplies conseqüències en les dècades següents. En l'estela de Burckhardt, l'historiador neerlandès Johan Huizinga (1879-1945) va publicar *El otoño de la Edad Media* (1919), en què traçava un panorama de la cultura baixmedieval a Flandes a partir de l'estudi dels ideals com la cavalleria, el pensament i els sentiments com la por a la mort, però també de les obres individuals dels grans artistes

com Van Eyre. Huizinga s'ocupava amb una prosa brillant de tot l'estil d'una cultura, però també de l'estil dels quadres o poemes individuals que havien destacat en aquest context temporal.

En el segon camí, el que havien obert els científics socials, va mostrar precisament el deixeble de Weber, Norbert Elias, les possibilitats de l'estudi dels costums i els hàbits com un camí a l'explicació macrohistòrica, molt influït per l'assaig de Freud *El malestar de la cultura* (1929).

Obra de Norbert Elias

Elias va publicar el 1939 –tot i que pels condicionants polítics l'obra no es va difondre fins força anys més tard– *El proceso de la civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*. Aquí, se centrava, no en l'alta cultura i les seves expressions, sinó en les maneres a taula, amb la finalitat de mostrar com en les corts d'Europa occidental, entre els segles XV i XVI, es va desenvolupar un procés a favor de l'autocontrol que ell connectava amb la centralització governamental i la transformació de la noblesa guerrera en cortesana. Elias escrivia sobre com cal fer servir la forquilla o el tovalló, i no sobre les grans profunditats culturals, però les seves observacions sobre l'autocontrol lligades al canvi social obrien el camí a la més fèrtil tradició de la història cultural.

Elias no va ser una figura aïllada en el món cultural centreeuropeu; en aquests anys van destacar Ady Warburg, el filòsof Ernest Cassirer, i sobretot Erwin Panofsky, que publicaria després de la guerra *El significado de las Artes Visuales* (1957). L'arribada del nazisme va produir, no obstant això, una significativa diàspora de la intel·lectualitat alemanya i centreeuropea, en gran part d'origen jueu. Elias marxaria a Anglaterra, igual que l'hongarès deixeble de Lukács, Arnold Hauser, que es faria conegut per la seva *Historia social del arte y la literatura* (1959), d'inspiració marxista.

Però la majoria de l'exili tindria com a destinació els Estats Units, on la intel·lectualitat d'origen alemany donaria alguns dels més brillants crítics i historiadors culturals, des d'Adorno, fins a Carl Schorske o George Mosse. La diàspora alemanya connectaria amb la pròpia tradició d'història cultural americana que tenia en l'obra de Charles i Mary Beard *Historia de la civilización de Estados Unidos de Norte América* (1927) l'exponent principal de l'anomenada *Nova Història* que els historiadors radicals practicaven, i que ofería una explicació econòmica i social del canvi cultural americà.

Mentrestant, justament a França s'havia desenvolupat al llarg dels anys d'entreguerres la més innovadora iniciativa historiogràfica del període i també la que més influència exerciria després de la guerra. Sota el guiatge fundacional de dos estrasburgesos, Lucien Febvre i Marc Bloch, l'any 1929 naixia la revista *Annales*, que posaria les bases de la renovació historiogràfica francesa.

Projecte de Bloch i Febvre

En síntesi, el programa del grup ja s'havia vist amb claredat en la tesi de Febvre sobre *Felip II i el Franc Comtat* (1912); es tractava d'una història preocupada per l'empirisme –en això no diferia del positivisme decimonònic–, però en què els factors històrics objectius tenien un paper central. De sobte, els tres grans protagonistes de la història tradicional (els grans personatges, la política i la cronologia) perdien el protagonisme a favor de factors com la geografia, la demografia, l'economia i les estructures mentals col·lectives. El projecte de Bloch i Febvre era reconstruir la història com a ciència guia per a totes

les ciències socials, però sense separar-se d'aquestes, i incorporant els nous enfocaments disciplinaris: la **geografia regional** de Vidal de la Blache, i la sociologia de Durkheim i Weber n'eren la inspiració decisiva.

Si Febvre havia introduït a la seva tesi l'estudi regional i, per tant, un fort lligam entre història, geografia i economia, Bloch –més influït per la sociologia de Durkheim– en el seu primer treball *Els reis taumaturgs* (1924) incorporava elements essencials d'economia, sociologia i psicologia col·lectiva, no ja per explicar les miraculoses curacions d'aquests reis per mitjà de la imposició de mans, sinó per explicar les condicions socials i mentals que propiciaven i possibilitaven una creença com aquesta. No era el fenomen allò que interessava a Bloch, sinó allò que revelava sobre aquella societat, la seva cultura i les seves relacions de poder polític i econòmic. Allò que ell anomenaria “la mentalitat” (Burke, 1990). Els treballs pioners d'aquests historiadors es convertirien en el camí central de la història després de la guerra, però també en la fundació d'una nova història cultural de gran influència posterior que tindria en l'obra de Febvre *El problema de la incredulidad en el siglo XVI: la religión de Rabelais* (1947), un títol de clares reminiscències durkhianes, el seu punt d'arrencada.

1.3. La revolució historiogràfica de la postguerra

1.3.1. Els *Annales* i l'estructuralisme a França

Després de la **Segona Guerra Mundial** i amb l'esclat de la **Guerra Freda**, la història va quedar per uns anys congelada. El pes d'un passat, recent, terrible i inexplicable per a la moderna i civilitzada societat occidental, i la presència amenaçant de la destrucció nuclear, van afavorir una sensació general de suspensió del temps històric. Si en les **dècades dels quaranta i cinquanta**, la culpa i el ressentiment eren tan forts que necessitaven una contenció inhibidora per a allunyar-se profilàcticament de la tragèdia, i la nova amenaça nuclear resultava aterridora i paralitzant, a mesura que el pas dels anys va anar banalitzant tots dos processos i les noves generacions que no havien protagonitzat la guerra es van incorporar a la vida social activa, el sentiment de culpa i horror va començar a trobar vies d'expressió en la publicació d'alguns dels testimonis més feridors, i l'amenaça nuclear va començar a esdevenir un element benigne que es podia interpretar com la garantia de la pau que el terror imposava.

En el marc de la Guerra Freda, i en un món dividit en dos grans blocs proveïts cadascun dels seus projectes de futur, les preguntes sobre el passat es van tornar irrellevants davant de les certeses sobre el futur. La propaganda s'imposava a la història en el marc d'un nou ordre mundial que ha estat analitzat magistralment en tots els seus clarsobscurs per Josep Fontana a *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945* (2011).

En conjunt la renovació historiogràfica arribaria, no dels grans debats filosòfics de l'historicisme, sinó dels sectors que d'una o altra manera es van proposar dotar la història d'un renovat instrumental científic que atengués als avenços de les altres ciències de l'home. L'esforç principal se centraria a construir una ciència nova, amb un aparell metodològic nou. En aquest sentit, algunes de les iniciatives més renovadores del període d'entreguerres no van ser endebades. Particularment a França, la innovadora iniciativa entorn de la revista *Annales* va trobar un estol de deixebles excepcionals, justament en els anys de la postguerra, quan va forjar un dels processos de renovació més reeixits. No va ser l'única iniciativa renovadora; paral·lelament, es va desenvolupar una nova història econòmica de base quantitativa de gran ambició, particularment als EUA; a Alemanya la sociologia històrica, seguint la figura de Norbert Elias, va obrir també nous desenvolupaments; i el marxisme britànic, tot i el reduït nombre dels seus efectius, iniciava un procés de renovació dels estudis històrics i del marxisme que tindria una àmplia influència en totes les ciències socials i crearia les bases dels estudis culturals.

Acabada la guerra, el clima per una bona recepció d'aquestes propostes s'havia amplificat. L'historicisme alemany sortia desacreditat, i els enfocaments estrictament polítics, en el context de la Guerra Freda, tampoc no podien satisfer la recerca d'explicacions útils ni la tragèdia del passat recent, ni les incerteses d'un futur amenaçador. I va ser en aquest context que un grup relativament marginal –tot i que Bloch havia mort el 1944 a mans dels nazis–, prendria posicions centrals en el món acadèmic francès per diverses generacions.

D'una banda la revista es va refundar el 1946 i va adoptar el títol *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations*, que indicava molt clarament on es volien posar els accents. Paral·lelament es creava la sisena secció a la prestigiosa *École Pratique des Hautes Études*, al marge de la secció quarta, la d'història, i amb una clara vocació de ser un punt de trobada entre totes les ciències humanes, no solament les ciències socials, que tan importants havien estat en el programa dels *Annales*, com la sociologia, la geografia o l'antropologia, sinó que també s'hi va incorporar la literatura, l'art, la psicoanàlisi, o la lingüística, que gràcies a Saussure havia estat el terreny de formulació del modern estructuralisme. La sisena secció, en què els historiadors van tenir un paper directiu excepcional, es va convertir l'any 1972 en la prestigiosa *École des Hautes Études en Sciences Sociales*. El petit grup provincial d'estraburguesos dels anys vint s'havia con-

Marxisme enfront d'historiografia

El marxisme escolàstic es cosificava a l'URSS com un saber legitimador del poder, mentre la historiografia occidental abandonava les àmplies preocupacions per una nova filosofia de la història que havien dominat el període d'entreguerres a la recerca de saber positiu. Sortosament l'empirisme sense direcció no va ser l'única resposta a aquest estat de coses, i diverses escoles historiogràfiques van produir processos de renovació de gran abast.

vertit en el centre de gravetat no sols de la història a França, sinó de les ciències socials en general, i havia guanyat al mateix temps un reconegut prestigi internacional.

Tot i que Febvre va viure i treballar fins a 1956, la figura predominant d'aquesta segona generació dels *Annales*, el període que podríem anomenar d'institucionalització, va ser **Fernand Braudel**. Van formar part del mateix grup figures com Ernest Labrousse –que va introduir els estudis serials–, Charles Morazé, o Pierre Vilar; i en van ser deixebles directes George Duby, Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie i Michel Vovelle, entre d'altres.

L'obra de Braudel sobre la Mediterrània a l'època de Felip II (1949) va marcar de manera clara un model, que seria seguit amb variants diverses per diversos historiadors del grup. Es tracta d'una obra innovadora, tot i que s'hi pot veure la inspiració del Febvre de 1912, en què trobem diverses ruptures amb la història tradicional. D'una banda, la desaparició d'un protagonista de la història –sigui una personalitat, una institució o l'estat mateix–. La història aspira a ser total i a explicar la societat en el seu conjunt com una totalitat. Una segona ruptura és amb el temps lineal que dominava la narració històrica. En aquest punt Braudel distingeix tres nivells temporals:

- un primer nivell geogràfic de **llarga durada**, la Mediterrània;
- un segon estructural, la **conjuntura**, que atribueix a la societat, les mentalitats i l'economia;
- i un tercer, el ràpid de la política, els **esdeveniments**.

Juntament amb el temps lineal, es dissol la idea de progrés històric, en què un subjecte principal –la classe, la nació– té una missió teleològica. La formulació temporal de Braudel a *La Mediterrània* seria considerada per diversos historiadors de la historiografia com una mena de motor de tres temps que permetia copsar les diverses dimensions de la temporalitat en l'experiència humana en la seva relació amb el medi.

La història dels *Annales* va tendir a ser **supranacional** (la Mediterrània) o **regional** (la Catalunya de Vilar, la Provença de Le Roy Ladurie, el Franc Comtat de Febvre). Unes dimensions que permetien aquests discursos temporals a diferents nivells i, sobretot, eludien el protagonisme directiu de la política. Finalment, les estructures, tan de llarga durada com de conjuntura, tenen una vessant mental, sense la qual aquestes no existirien.

En el treball dels homes dels *Annales* d'aquests anys, els fonaments materials de la història hi són contínuament subratllats, fins el punt que a partir de 1956 esdevenen una variant de l'estructuralisme dominant en tants altres camps de les ciències humanes a la França d'aquells anys (Dosse, 1991-1992).

Nota

La influència del grup no es va reduir a França, ja que historiadors com el polonès Witold Kula, el txec Bronislaw Geremek, el rus Aaron J. Gourevitch, o el català Jaume Vicens Vives, creador de l'escola de Barcelona, en van rebre una influència directa i al seu torn la van traslladar als seus deixebles cadascú al seu país.

L'**estructuralisme** havia nascut en el terreny de la lingüística de la mà de Ferdinand de Saussure entorn de la Primera Guerra Mundial, però va passar a les ciències socials gràcies a l'antropologia de Lévi-Strauss. En resum, l'estructuralisme mirava d'identificar les condicions objectives que generen els fenòmens observats. En aquest sentit, els individus o les classes eren vistos com a productes de processos estructurals o sistemàtics, no com a subjectes o agents de la història. En els anys seixanta la principal figura de l'estructuralisme, el filòsof Louis Althusser, sostenia que la cultura i la ideologia produïen formes de consciència humana i d'acció, però que això no passava a l'inrevés: el subjecte individual era, en conseqüència, una creació de la ideologia.

Més que cap altra filosofia des de la Il·lustració, l'estructuralisme va voler anar més enllà de l'humanisme i del subjecte com a base de coneixement, sobre tres bases:

- el **llenguatge** com a model d'organització dels fenòmens que s'han d'estudiar;
- les **estructures** que, s'afirmava, funcionaven de manera inconscient; i
- els **fenòmens** que, en combinar el pla **sincrònic** amb el **diacrònic**, eren compresos de manera relacional o processual.

En molts sentits les idees de profunditat històrica i d'agència individual van ser rebutjades o minimitzades per l'estructuralisme, que en les seves versions finals va esdevenir un antihumanisme.

Tanmateix, l'enfocament historiogràfic material, quasi materialista, dels *Annales*, constitueix sols una cara de la seva renovació, ja que va estar sempre acompanyat per una preocupació per la investigació sobre les mentalitats. Un aspecte que aniria prenent un creixent protagonisme sobretot a partir dels anys setanta i de l'anomenada tercera generació de l'escola, justament quan el primer estructuralisme va començar a rebre una dura crítica dels anomenats postestructuralistes.

Concepte de mentalitat

Mentalitat és un concepte imprecís. No significa en cap cas la tradicional història de les idees o de l'alta cultura de les elits, o la clàssica història intel·lectual. Aquestes parteixen del supòsit que les persones tenen idees clares i que aquestes són transmeses per mitjà dels productes culturals més o menys institucionalitzats. La mentalitat intenta abraçar idees, concepcions del món o creences molt més difuses, que tenen un caràcter col·lectiu o social, i que en qualsevol cas no són la creació d'un individu, sinó més aviat el clima d'una època. Es tracta d'un intent de penetrar en les estructures ocultes del subconscient col·lectiu, generalment per mitjà d'estudis monogràfics. Una perspectiva que troba antecedents tan remots i apreciats en la historiografia francesa com el treball de l'historiador marxista de la Revolució Francesa Henri Lefebvre sobre la "gran por" creada pels rumors estesos per tota la geografia francesa i que va seguir als esdeveniments de 1789 a París.

Influència de l'estructuralisme

Tot i ser aparentment un corrent ahistòric, es va fer notar de manera creixent i, particularment, en l'obra de Braudel. *Civilización material, economía y capitalismo: siglos XV a XVIII* (1967) és potser l'exemple més reeixit, però també en altres obres de la mateixa orientació com *Economía rural y vida campesina en el Occidente medieval* de George Duby, o *Teoría económica del sistema feudal de Kula*, totes dues de 1962.

En els anys setanta i en un clima general de retrocés de la història estructural, la història de les mentalitats es va anar imposant entre els historiadors més representatius dels *Annales*, particularment en els treballs de Le Roy Ladourie, George Duby, Jacques Le Goff o Philippe Ariès.

En aquest sentit, paga la pena ressenyar que l'enfocament antropològic que des del començament va influir tan poderosament en els historiadors dels *Annales*, va ajudar a partir dels anys vuitanta d'una manera determinant a abandonar els enfocaments eurocèntrics que tant pes havien tingut fins i tot en les perspectives crítiques de Marx i Weber. El canvi va facilitar una nova visió de l'home, del progrés i de la història mateixa. En definitiva, un gir radical cap a allò que és cultural.

1.3.2. El marxisme britànic

La guerra no va trasbalsar substancialment els centres de producció històrica acadèmica a la Gran Bretanya. Sobre la base de l'empirisme, el món acadèmic britànic va continuar unes tradicions sòlidament consolidades. En aquest context conservador i a partir de treballs pioners en història social d'abans de la guerra com els dels Webb, Cole i Tawney, la formació del grup d'historiadors del Partit Comunista Britànic l'any 1946 va servir de punt d'encontre d'una fornada d'historiadors marxistes que produirien un fenomenal impacte tant en la historiografia europea com en el pensament marxista i la formació política de la Nova Esquerra a partir dels anys seixanta.

La història moderna no és imaginable sense considerar **Marx**. Aquest, igual que els positivistes, partia de la idea que hi ha una lògica de la investigació que és comuna a totes les ciències. La científicitat equival a utilitzar uns procediments analítics que permeten explicar el món visible. A més, com Weber, considerava que la societat i la història posseeixen una coherència interna, formulada en el concepte *formació social* i el seu desenvolupament cap endavant (és a dir inscrita en el desenvolupament històric). Finalment, rebutjava una concepció de la ciència històrica asèptica o neutral, ja que la concebia com un instrument de la transformació social.

Tanmateix, aquesta triple definició va resultar certament problemàtica en el **desenvolupament del marxisme**. Si d'una banda aspirava a una ciència social rigorosa en el sentit de les ciències naturals, de l'altra rebutjava des de la seva perspectiva compromesa i crítica l'afany d'objectivitat característic del positivisme. Al llarg de quasi un segle, i a partir de la publicació de l'*Anti-Düring* d'Engels, va ser una debilitat del marxisme el fort decantament cap a una concepció determinista de la història que intentava satisfer la primera i la segona d'aquestes premisses, tot i presentant el conjunt de la història humana com un procés predeterminat per lleis i etapes condicionades de manera mecànica pel desenvolupament econòmic.

Nota

Aquesta retirada d'allò que poden anomenar "material" en un sentit més clàssic va ser – com veurem més endavant – general a la historiografia occidental.

Nota

Aquesta concepció va trobar en l'academicisme soviètic la seva màxima exacerbació.

Tal vegada per això i de manera aparentment paradoxal, la principal característica del marxisme occidental –i especialment britànic– en el període de la postguerra va ser la capacitat per a qüestionar aquest plantejament mecanicista a favor d'una consideració autènticament crítica de l'experiència històrica. La famosa **supeditació de la superestructura** (política, cultura, institucions, etc.) a la **base naturalment econòmica** va esdevenir creixentment problemàtica per a molts historiadors marxistes occidentals. Inscrits en la realitat d'un capitalisme d'èxit i en ple desplegament, la seva visió crítica s'aguditzava en proporció a la fallida de les previsions del desenvolupament mecànic d'una transformació social que no s'albirava en el món capitalista.

Com ha assenyalat Georg Iggers

“Lo que hacía interesante el marxismo en Occidente era su crítica ante las relaciones que imperan en una moderna sociedad industrial capitalista, y su compromiso con los socialmente perjudicados. Por otra parte, estas mismas relaciones cuestionaban, en una época postindustrial, las concepciones básicas en las que se fundamentaba el marxismo. Éstas se hallaban profundamente ancladas en el siglo XIX.”

Iggers, 1998, pàg. 75

Abordar de manera creixentment creativa aquesta contradicció, és allò que convertiria el grup marxista britànic, marginal en el seu entorn polític i cultural, en el més potent actor de la renovació de la historiografia marxista en els anys seixanta i setanta. Es tractava d'un grup certament heterogeni; el van formar, entre d'altres, Christopher Hill, George Rude, Víctor Kiernan, Eric Hobsbawm, Dorothy Thompson, Edward P. Thompson, Rodney Hilton, i el més jove Raphael Samuel, que seria l'impulsor del moviment dels History Workshop en els anys setanta. Pocs van ocupar posicions acadèmiques sòlides, com Hill, mentre que d'altres van ocupar posicions tan perifèriques com l'ensenyament en el sistema d'extensió universitària per adults (Rude i Thompson).

Past & Present

El 1952 alguns membres del grup van impulsar a Oxford una nova revista, *Past & Present*, subtitulada *Journal of Scientific History*, que volia ser un lloc d'encontre i diàleg entre historiadors marxistes i no marxistes. Entre els impulsors hi havia Hobsbawm, Hill, Dobb, el també marxista Vere Gordon Childe, i entre els no marxistes, el primer director, l'historiador de l'antiguitat John Morris, Geoffrey Barraclough i, més endavant, Lawrence Stone i John Elliott. En conjunt el paper de la revista va resultar decisiu en la renovació dels mètodes i l'orientació dels estudis històrics, primer a la Gran Bretanya, i posteriorment en la comunitat científica internacional.

El diàleg entre marxistes i no marxistes es va aprofundir a partir de 1957, quan la majoria del grup marxista, llevat de Hobsbawm, va abandonar el Partit Comunista Britànic arran de la invasió soviètica d'Hongria.

Les primeres discussions del grup van girar sobre els problemes plantejats en el treball de l'economista marxista Maurice Dobb formulats entorn de la transició del feudalisme al capitalisme per a conèixer-ne en profunditat la naturalesa, amb un plantejament eminentment estructural, en consonància amb altres científics socials marxistes.

Tanmateix, des del període d'entreguerres alguns autors marxistes com Gramsci, Luckacs o Walter Benjamin, ja havien iniciat una revisió de la perspectiva economicista dominant. Tot prenent en consideració el pes de la cultura en les relacions socials i la publicació el 1932 dels *Manuscrits Filosòfics* de Marx de 1844, en què col·locava el concepte *alienació* en el centre de la seva crítica al capitalisme, van abundar en aquesta direcció, també molt present en el desenvolupament de l'escola de Frankfurt. Creixentment, la perspectiva culturalista anava agafant cos com una alternativa al biaix determinista i economicista dominant.

L'iniciador i primer artífex d'aquest canvi no va ser, però, un dels membres del grup comunista britànic, sinó Raymond Williams, un historiador de la literatura que va mantenir sempre unes relacions ambigües amb el marxisme. Williams, igual que Thompson i Rude, treballava en l'ensenyament universitari d'adults, fora del sistema acadèmic establert. En les seves primeres obres, *Cultura y Sociedad 1750-1950* (1958) i *La larga revolución* (1961), Williams plantejava una crítica cultural del capitalisme desenvolupant, un relat de l'impacte de la revolució industrial en la societat britànica a partir d'una història de la idea de cultura. Aquesta idea combinava la lectura rigorosa dels escriptors anglesos canònics amb una història social de l'educació, el públic lector i les institucions culturals. A més, utilitzava una idea de cultura amplificada i més extensa que la convencional i hi incorporava les formes de vida i "les estructures de sentiment" que hi van associades.

A *Cultura y Sociedad*, va contraposar a la interpretació dominant de la literatura anglesa com l'obra d'una minoria austera i altruista que preservava els béns culturals elevats enfront dels efectes corruptors del consum i les masses amb una visió democràtica de les activitats comunes de la societat; una concepció que va denominar "materialisme cultural". A *Marxismo y literatura* (1971) desenvolupava un argument sobre la materialitat mateixa de la cultura que trencava amb les visions deterministes i funcionalistes:

"Más que ver la cultura como separada de la vida material, atada al mismo tiempo por determinaciones sociales pero moviéndose sobre ellas, señaló las verdaderas formas prácticas y concretas en las que la cultura se habría alojado siempre dentro de relaciones sociales y de formas de práctica material."

Eley, 2005

La cultura no era únicament un producte de la base econòmica, sinó que era considerada com un element constitutiu de totes les altres pràctiques socials i polítiques, però també econòmiques.

Nota

Paral·lelament, George Rude, juntament amb Eric Hobsbawm, iniciarien els seus treballs sobre les maneres de protesta en l'Antic Règim, i van encetar una perspectiva d'història des de baix.

The Jazz Scene

El 1959 Eric Hobsbawm publicava amb el pseudònim de Francis Newton *The Jazz Scene*, una història social del jazz. Era un llibre pràcticament amateur, fora de l'activitat acadèmica de l'autor. El fet d'utilitzar un pseudònim ja mostrava un cert distanciament, però l'obra prefigurava el tipus de perspectiva sobre la cultura que la història social prendria en els anys següents, molt especialment a la Gran Bretanya.

L'obra de Williams, tot i ser pionera, no va resultar un fenomen individual. Alguns dels historiadors marxistes britànics, especialment a partir de 1957, van anar adoptant posicions similars en els seus treballs. Hem parlat del treball primerenc de Hobsbawm sobre el jazz, però l'obra decisiva, que construiria un paradigma nou va ser *La formació de la classe obrera en Anglaterra* (1963) d'Edward P. Thompson. En un colossal llibre de vuit-centes pàgines i des d'una visió centrada en la cultura en un sentit ampli, explicava l'experiència de la resistència política de la classe obrera en el moment de la seva formació al llarg del mig segle anterior a les reformes de 1832. Des de la perspectiva de la història britànica es tractava d'una ruptura completa amb la tradició liberal que volia veure la història anglesa com el triomf gradual del parlamentarisme. A aquesta benèvola versió de l'èxit històric de l'ampliació de drets polítics i socials per a sectors cada vegada més amplis de la població, Thompson hi oposava una història de victòries democràtiques dels treballadors sobre la base de la resistència popular contra la violència, la desigualtat i l'explotació, tot i recorrent a una narrativa èpica i vigorosament compromesa.

Però allò que feia del llibre una cosa nova era la concepció mateixa de classe obrera que manejava i la seva oberta oposició a un marxisme reduccionista i mecànic. La "classe" per a Thompson era una producció històrica, fruit d'un procés de resistència, creences i lluites, no el pur resultat de l'assignació de papers socials en el procés productiu. La famosa distinció de Marx de 1859 entre la "classe *en se*"—la classe com a "existència social" determinada per la posició dels individus en el sistema de producció—, i "classe *per se*"—és a dir la consciència de pertànyer a un grup amb interessos comuns—, quedava liquidada ara. La classe per a Thompson no era altra cosa que la consciència comuna, és a dir, la cultura de grup, nascuda entre els treballadors com a fruit de les seves lluites contra l'explotació capitalista i la repressió de l'Estat. I com a corol·lari la divisió entre una base o estructura de naturalesa econòmica, i una sobreestructura política i cultural en resultaven també refutades. En definitiva, enfront dels accents objectivistes i sociologistes, dotava a la classe d'un fort accent d'agència col·lectiva. Tal com afirmava en el prefaci de l'obra de manera ben clarificadora "la classe obrera estava present en la seva pròpia formació".

La història del treball, després de la publicació de *La formació*, quedava també reformulada i prenia una amplitud nova. No era sols el lloc de treball i les seves pràctiques laborals polítiques o sindicals allò que calia estudiar, sinó també l'habitatge, la família, la nutrició, les pràctiques religioses, la criminalitat, el temps lliure, l'educació, la literatura, la infància, el nuviatge, la sexualitat, la mort i tots els aspectes de la vida. Un camp infinit s'obria a la història social pensada com una història total de base cultural. Thompson al llarg d'una dècada es dedicaria a investigar sobre les transformacions culturals dels treballadors en el procés d'implantació del capitalisme, "la cultura plebea".

La seva influència va ser enorme. El llegat de Thompson té, com ha assenyalat Eley (2005), sis dimensions.

Nota

Aquests treballs, molts articles, apareixerien recopilats el 1991 en el volum *Costumbres en común*, on es trobarien treballs tan influents com "Tiempo, disciplina del trabajo y capitalismo industrial" (1967), o "La economía moral de la multitud inglesa en el siglo XVIII" (1971) apareguts inicialment a *Past & Present*.

En primer lloc va replantejar el **discurs dominant sobre la història anglesa** en els termes que hem assenyalat, tot produint una història d'oposició preparada per al combat, convençut com estava de la capacitat generadora del conflicte com a força emancipadora. En segon lloc i en això va coincidir amb Williams, particularment en els seus estudis sobre William Morris i William Blake, va fer una **relectura de la tradició cultural anglesa del XIX** i dels **autors visionaris romàntics**, tot reivindicant la seva revolta contra el capitalisme naixent. En tercer lloc, la seva atenció en *La formació* a les formes de vida corrent, particularment centrant-se en els aspectes culturals en un sentit tan ampli – valors corrents, pràctiques rituals, dimensions simbòliques de la vida–, suggerien formes d'etnografia que l'aproximaven a l'antropologia cultural. En quart lloc, la **valoració i la identificació amb la gent corrent**, actuaven com una forma d'empatia que li permetia entrar en els seus mons mentals i reconstruir les formes de racionalitat ocultes i estroncades dels perdedors. En cinquè lloc, i rebutjant juntament amb Williams el model de base i superestructura, veia la **classe** com una formació tan econòmica com cultural d'una manera indestruïble. I en sisè lloc, reprenia el projecte del grup d'historiadors marxistes britànics en la seva discussió sobre la **transició del feudalisme al capitalisme**, i el reformulava construint la primera història de la transició al món modern i de la industrialització des de baix, és a dir des del punt de vista dels perdedors.

El llegat d'aquests nous enfocaments va prendre direccions diverses. En el terreny del marxisme va representar la reaparició d'un marxisme humanista i culturalista, directament enfrontat tant amb l'escolàstica soviètica com amb l'estructuralisme francès que representava Louis Althusser. En el camp de les ciències socials, Williams i Thompson van inspirar un nou camp: els estudis culturals. Aquests van néixer al Centre d'Estudis Contemporanis de Birmingham entorn d'una nova generació de científics socials, com R. Hoggart i especialment Stuart Hall. Es caracteritzarien per la interdisciplinarietat i l'obertura a les noves formes de coneixement crític com el feminisme o les cultures subalternes, i impactarien en terrenys tradicionals com els estudis literaris o la sociologia. I van deixar plantejats alguns dels problemes més debatuts en història cultural, la distinció entre alta cultura o cultura d'elit, i cultura popular, cosa que els valdria l'acusació de populistes.

De més abast va ser l'impacte sobre la història social, que en general ja no es podria desprendre de l'enfocament culturalista. I finalment, l'acció de Raphael Samuel i el moviment dels History Workshops, que representaria una ampliació i una innovació en el camp de la història i les pràctiques socials participatives, estaria fortament influït per aquests antecedents.

Nota

La seva reconceptualització completament desinstitucionalitzada de la política lligaria amb l'esperit del seixanta-vuit i amb l'emergència de noves formes de crítica radical de la Nova Esquerra o del feminisme.

Nota

En els darrers anys de la seva vida, Thompson va abandonar l'activitat acadèmica i es va convertir en un agitador pacifista antinuclear, i també medioambientalista. Així lligava amb la generació sortida del maig del 68 que ell, amb la seva obra, havia ajudat a crear.

1.3.3. Les teories de la modernització

L'estructuralisme francès i el marxisme heterodox britànic no van ser les úniques formes de renovació historiogràfica de postguerra. Particularment a l'Alemanya Federal, però també als Estats Units, es va desenvolupar, generalment des de la pràctica sociològica històrica i des de perspectives força diferents metodològicament, l'anomenada teoria de la modernització.

Als Estats Units aquesta es va desenvolupar a partir de quatre supòsits com a teoria general per l'anàlisi de les societats modernes:

- l'existència de lleis de bronze en economia –les formulades per Adam Smith i David Ricardo–;
- l'**economia capitalista** es caracteritza per un creixement imparable que adopta formes semblants en totes les societats en procés de modernització, tal com havia explicat Rostow l'any 1960;
- la **modernització econòmica** condueix necessàriament a processos de modernització social i política, és a dir, a l'establiment d'una economia de mercat i de democràcia liberal;
- i els **mètodes quantitius**, medició i quantificació, es poden estendre de l'estudi dels processos econòmics als socials i als polítics.

Aquesta concepció, que fonamentava la teoria de la modernització, no sols advocava per una història racional i objectiva, sinó que contenia una forta càrrega ideològica fonamentada en l'optimisme històric i lligada a una idea de progrés lineal i ineludible. Als Estats Units la teoria de la modernització va gaudir d'un creixent prestigi i acceptació tant en les ciències socials com en una historiografia cada cop més influïda per la sociologia. Era una resposta i un resultat de la Guerra Freda que es lliurava a nivell planetari i una explicació de l'èxit d'un capitalisme rampant, que va arribar al seu zenit en els anys cinquanta i seixanta amb les polítiques expansives keynesianes i el naixement de la societat de consum. Allò que Galbraith anomenaria la "societat opulenta".

A l'Alemanya Federal aquesta mateixa visió es basaria en una experiència que tenia un sentit profund molt diferent. Tot i que la realitat material de l'èxit del capitalisme keynesià i el desenvolupament de la societat de consum n'eren característiques comunes, en el cas alemany, i en la mesura que s'hi plantejaven qüestions com la divisió mateixa del país i el sentit de responsabilitat per la Segona Guerra Mundial i els crims del nazisme, la qüestió adquiria una perspectiva moral diferent que no podia gaudir de l'ingenu optimisme americà.

Aquí es va mantenir un ominós silenci sobre el passat nazi fins als anys seixanta en la societat i en el món acadèmic. En aquest darrer cas, arran de la polèmica Fischer, sobre les condicions polítiques que van propiciar el desencadenament de la Primera Guerra Mundial, la situació va canviar.

La tesi de Fischer

Fischer defensava una continuïtat en la política expansionista alemanya entre 1900 i 1939, i responsabilitzava aquesta del desencadenament de les dues guerres. Arran del debat entorn d'aquestes tesis, la qüestió del Sonderweg (excepció) va ocupar el centre de la renovació de la ciència social històrica alemanya. La tesi plantejada, i desenvolupada per Hans-Ulrich Wehler, era la d'un desenvolupament anòmal de la modernització alemanya. En aquest cas concret, hi havia un decalatge entre un desenvolupament capitalista accelerat i un subdesenvolupament de l'estat liberal.

En definitiva, estaríem parlant d'una transformació incompleta o una modernització fallida. L'absència en la història d'Alemanya d'un gran pas al liberalisme en el segle XIX com a Gran Bretanya o França hauria permès a les antigues elits preindustrials seguir exercint el seu domini. A més, la manca de legitimitat d'un desenvolupament democràtic de l'Estat el va portar a perpetuar formes repressives i manipuladores. El conflicte entre modernització econòmica i retard polític va portar a un autoritarisme estructural que desembocaria en un "desenvolupament desviat" del model de modernització occidental, i que s'expressaria en la constant inestabilitat de l'Imperi, el fracàs de Weimar i, finalment, explicaria l'anomalia del nazisme. S'establia, per tant, una línia d'argumentació que inscrivía els orígens del nazisme en el segle XIX, el moment en què la història alemanya es va desviar del model occidental.

La discussió va propiciar l'aparició de la productiva escola de Bielefeld. Aquesta, enfrontada al conservadorisme dominant en el món acadèmic de l'Alemanya Occidental i al marxisme mecanicista de la Oriental, va intentar recuperar la història com a ciència social, una tradició alemanya que es remuntava a Marx i Weber. Així, buscava enllaçar amb la teoria crítica de l'Escola de Frankfurt en la voluntat normativa d'unir la ciència amb valors polítics, i oferir una visió en què a la industrialització i a la revolució tecnològica associada (com a factor decisiu de la modernització econòmica) li correspon una evolució institucional cap a una societat de ciutadans jurídicament lliures i políticament responsables i emancipats. Tanmateix, després d'anys de recerca, la teoria de la desviació i la mateixa teoria de la modernització –tot i un període d'èxit indiscutible arran de la caiguda del mur de Berlín– van acabar essent descartades pels estudis empírics que negaven les evidències d'una realitat alemanya substancialment diferent de la del conjunt europeu.

1.4. La crisi dels grans paradigmes de postguerra

1.4.1. El gir cultural

En els darrers anys setanta i sota l'impacte del canvi cultural i polític, les veus crítiques amb els grans paradigmes de postguerra no van parar de créixer. Primer en els cercles més radicals, però més endavant com una resposta als interrogants del món exterior i a les incerteses de la disciplina històrica mateixa.

Si el treball dels historiadors crítics mateixos havia anat erosionant les concepcions estructurals de la història per a anar posant l'accent en els elements culturals, simbòlics i experiencials, el clima cultural i polític dels darrers anys setanta va acabar d'afavorir un canvi de sensibilitat. Amb l'explosió de la individualitat i el consum que va caracteritzar la culminació de la revolució keynesiana en el món occidental i, al mateix temps, la crisi d'aquest model qüestionat pels joves contraculturals seixanta-vuitistes, i sobretot, per la seva interrupció sobtada arran de la crisi econòmica del 1973 després de vint-i-cinc anys de creixement, es plantejaven seriosos interrogants sobre la idea de progrés lineal inscrita en el cor del projecte modern (tan en la seva versió liberal com marxista).

La història social havia construït els grans paradigmes de la postguerra a partir de l'afany de científicitat. En part fruit del seu desenvolupament propi, les grans tradicions exposades en el capítol anterior van seguir una evolució que les transformaria radicalment.

El renovat marxisme occidental, influït pels autors britànics i sense abandonar el seu compromís polític, va abraçar la causa de la microhistòria o va prendre un gir marcadament antropològic (una cosa similar va passar també a Alemanya amb la recuperació de l'obra de Norbert Elias). A més, l'aparició de la **crítica postestructuralista** dominaria la ciència social francesa pel seu fort impacte sobre la revolta juvenil i els moviments socials emergents d'abast mundial nascuts en els anys 68-69. Tot plegat, donaria un tomb definitiu als arguments de la crítica i la renovació historiogràfica.

El feminisme va començar a fer una crítica radical del concepte mateix de *classe*. El mateix va passar quan alguns investigadors van plantejar la qüestió racial als Estats Units. I, més endavant, quan des del món colonial recentment emancipat es va voler reconsiderar l'eurocentrisme dels relats històrics en ús.

Els autors postestructuralistes fidels a la idea d'estructura del llenguatge la van revisar en el sentit de reconèixer l'autonomia completa d'aquest. El text deixava de guardar un correlat amb la realitat, deixava de ser-ne una representació i adquiria una autonomia completa.

Lawrence Stone l'any 1979 va publicar un article a *Past & Present* amb el títol "El retorno de la narrativa. Reflexiones acerca de una nueva y vieja historia". En síntesi, posava en dubte la possibilitat mateixa de trobar una explicació ci-

entífica coherent a les transformacions del passat, i reivindicava el lloc determinant de la cultura i la voluntat dels individus en el canvi social. Es tractava d'una insistència en els aspectes subjectius de l'experiència humana que no podien ser reduïts a lleis generals i que sols podien ser aprehesos des del retorn a una historiografia narrativa. Un gir cultural que tindria moltes cares es va començar a imposar en la historiografia, i va assolir el domini en les dècades següents.

A França, la dimensió cultural, en l'ampli sentit de "mentalitat" ja present en l'obra dels fundadors dels *Annales*, va adquirir rellevància. Però va ser amb la publicació de *Hacer Historia* (edició a cura de P. Nora i J. Le Goff) el 1974 i de *La nouvelle histoire* (a cura de Le Goff, Revel i Chartier) el 1978 quan, d'una manera programàtica, es va obrir el camp temàtic tradicionalment centrat en les estructures profundes. Fins al punt que la clara voluntat d'abandonar un cànon d'explicació total de la història seria qualificat per Dosse com el naixement de "la història en engrunes".

En els volums dels anys setanta, la centralitat es va desplaçar a l'escola francesa. Va canviar de temes i d'accent, i va ser ocupada per autors marginals fins llavors com Ariès, que havien estudiat la mort. A finals dels vuitanta, encetaria juntament amb Duby una colossal *Historia de la vida privada*. Més significatius són encara els canvis d'orientació d'autors centrals del grup com Duby mateix, que va passar de l'estudi de les estructures de la societat medieval a publicar obres com *Las tres ordenes o lo imaginario del feudalismo* (1978), o *El caballero, el cura y la mujer* (1981); i el de Le Roy Ladurie, que després del seu estudi sobre els camperols de la Provença al llarg de tres segles, publicaria *Montillou, una aldea Occitana* (1975), un treball precursor en microhistòria, en què a partir d'un procés judicial en una petita localitat occitana s'explicava l'heretgia albigesa. Més endavant, Le Roy s'ocuparia de la història del clima o de la brui-xeria. Aquest impuls, que s'havia iniciat entre els medievalistes amb treballs com el de Le Goff sobre el purgatori, es va estendre a la història moderna i a la contemporània en treballs com el de M. Vovelle sobre la descristianització a la Provença del segle XVIII (1978).

La reorientació francesa tenia el seu origen en el diàleg amb l'antropologia, però no seria una excepció. A Itàlia, però també entre els historiadors americans, es desenvoluparia un esforç similar que es coneixeria amb el nom de *microhistòria*. Influïts per la inspiració de Thompson de fer una història des de baix, i compromesos també amb una perspectiva política, allò que va allunyar els nous microhistoriadors dels grans relats de la història social va ser el qüestionament de la seva idea lineal de progrés. En endavant, ja no es tractaria de conèixer les condicions materials de la vida quotidiana dels homes en general, sinó com aquests homes havien experimentat aquestes condicions, comprendre l'experiència dels historiat, és a dir considerar-los en la seva subjectivitat, individualment.

Metodològicament, l'antropologia de Clifford Geertz va influir i facilitar aquesta perspectiva cultural. Aquest considerava que la cultura no podia ser explicada com una ciència experimental que hagués de formular lleis generals, sinó com una ciència interpretativa a la recerca de significat, que dotés el món de sentit i el fes comprensible. Per fer-ho, proposava substituir els mètodes analítics característics de la ciència experimental pel que ell va denominar la *descripció densa*, és a dir, la compressió dels significats clau de cada cultura a partir d'una aproximació a l'objecte d'estudi, no guiada per una teoria i un cos conceptual, sinó deixant que el subjecte de la investigació parlés per ell mateix. Carlo Guinzburg i Giovanni Levi, des de *Quaderni Storici*, i també el seu compatriota i historiador de l'economia Carlo Cipolla, van ser, juntament amb la nord-americana Natalie Zenon Davis, els iniciadors de la microhistòria amb un conjunt de treballs que obtindrien un gran impacte internacional i de públic. En el **plantejament microhistòric** es dóna prioritat al relat, ja que es tracta d'aprofitar un petit esdeveniment singular com a font de coneixement universal, és a dir, d'un intent d'accedir a consideracions i explicacions macrohistòriques a partir d'estudis micro.

Així, a *El queso y los gusanos* (1976), Carlo Guinzburg narra, a partir de la documentació d'un procés judicial, la visió del món d'un moliner del Friül al segle XVI anomenat Menocchio, i a partir d'una fidelitat absoluta al document, intenta penetrar l'univers mental d'un home d'aquell temps. En un sentit semblant, la nord-americana Natalie Z. Davis, a *El retorno de Martín Guerre* (1983), explica la història d'un foraster que es fa passar per l'espòs retornat després d'una llarga absència d'una camperola que accepta la impostura a la França del segle XVI, i explica així la condició femenina en el camp d'aquella època i les relacions familiars. L'objecte d'aquests treballs és accedir als protagonistes d'aquesta història des de baix, que rarament deixen altres testimonis que els processos judicials o les actes testamentàries.

A Alemanya la ciència social històrica també va ser contestada des de plantejaments semblants pels representants de l'antropologia històrica, inspirats en l'obra de Geertz i del també antropòleg Marshall Sahlins. En aquest cas, va ser l'esforç per estudiar la **protoindustrialització**. Aquests van arribar a la microhistòria a partir justament de la macrohistòria, en concret dels estudis demogràfics de l'edat moderna que registraven per mitjà de mètodes quantitius. Però aquests mètodes no tenien rostre, i d'aquí van passar a l'estudi de les famílies i a les històries de vida que permetien conèixer les relacions personals i les xarxes socials familiars en períodes llargs.

L'ús dels testaments com a font era un instrument de primer ordre; així, Medick va poder estudiar la cultura llibresca a partir dels inventaris que hi va trobar.

L'enfocament microhistòric i la introducció dels mètodes de l'antropologia històrica van obrir la porta a un allau d'estudis locals arreu del món que sovint confirmaven hipòtesis generals o les qüestionaven seriosament.

El gènere biogràfic va renèixer poderosament com una manifestació d'aquest retorn a la cultura i a la narració després de dècades de ser considerat poc menys que divulgació.

Però en línies generals el gir cultural també va trobar els seus límits com a plantejament metodològic, si la ciència social històrica de la postguerra havia mirat preferentment cap a la sociologia i l'economia, el gir cultural ho feia cap

a l'antropologia de manera preferent. En el fons es posava de manifest la incomoditat de la història per esdevenir una ciència social total, capaç d'entendre i explicar la complexitat dels mons passats que volia penetrar.

La Nova Història Cultural, no obstant això, no va ser un fenomen únicament europeu i lligat a la crisi de la història social compromesa amb l'esquerra. Als Estats Units va prendre els seus propis camins com un desenvolupament de la tradicional història intel·lectual. Un paper rellevant va correspondre a la generació d'intel·lectuals jueus d'origen alemany que va arribar a la maduresa en els anys seixanta i setanta.

L'estudi de les ciutats com a subjecte històric establert, menys problemàtic que el dels estats, també va renéixer. En aquest camp, el treball de Carl Shorcke va resultar un model. *Fin-de-Siècle Vienna: Política y cultura* (1980) combinava la tradicional història intel·lectual amb la història urbana, tot produint un relat enormement atractiu de les transformacions culturals de la Viena de Freud i Wittgenstein, a partir de l'explicació de la crisi de la societat austríaca. George Mosse va publicar els seus estudis sobre l'origen del nazisme, el racisme i la cultura alemanya i europea contemporànies en aquests anys, just quan el tema del nazisme deixava de ser un tabú a la societat americana. I Peter Gay va anar de l'estudi tradicional de les idees, en el seus llibres sobre Voltaire o la Il·lustració, cap a una història cultural de Weimar (1968) i, més endavant, es va centrar en Freud, amb el notable *La experiència burgesa. De Victoria a Freud* (1985-1998).

1.4.2. El postestructuralisme

Més enllà de la renovació de la història intel·lectual i a redós del canvi cultural arran de la crisi del 68, França va veure declinar el paradigma estructuralista, fruit d'una crítica des de dins que es coneixeria com a postestructuralisme. Aquesta tindria un gran impacte sobre les ciències socials i també sobre la història. El postestructuralisme volia ser una crítica a la raó com a sistema de dominació, amb dos aspectes particularment rellevants pel que fa al camp de la història. En primer lloc, el **rebuig a les implicacions totalitzadores de la noció de "sistema"**, ja sigui aplicada al llenguatge, a la cultura o a la societat. S'entén que aquests sistemes són un producte de l'observador i no de l'objecte mateix, i això implica també un rebuig a la noció d'estructura, no necessàriament profundes, i a la idea d'història total –que compartien els Annales i el marxisme.

En segon lloc, el postestructuralisme compartia amb l'estructuralisme **l'atenció cap al llenguatge com a font de significat**, en destacava la inestabilitat i, en darrer terme, la indeterminació, ja que el "significat" sempre resta obert.

Les dues consideracions tenien serioses conseqüències sobre la pràctica històrica.

La primera resultava una negació frontal de l'historicisme i la segona posava seriosament en crisi els mètodes tradicionals de l'historiador que construeix el relat històric a partir de documents als quals atribueix caràcter estable i veracitat en la seva capacitat de representar allò que va passar (Gunn, 2006). En línies generals, la perspectiva postestructuralista aprofundia en el paper central de la cultura en les estructures de poder i en les estructures socials mateixes.

Aquest camí ja l'havien iniciat Gramsci amb el seu concepte d'*hegemonia* –considerant el domini cultural com una peça clau de l'estructura de dominació de classe–, Williams i Thompson amb la seva crítica a l'*economicisme* i el seu accent en el *caràcter econòmic dels fenòmens culturals*, i alguns dels autors de l'Escola de Frankfurt com Habermas amb el seu concepte d'*esfera pública* com a espai de sociabilitat política moderna basat en el debat públic i la premsa.

L'assumpte de la relació entre poder i cultura se situava, per als postestructuralistes, en el centre de les seves relacions, de tal manera que la història cultural en rebria, almenys en aquest punt, una influència decisiva. Dels molts autors que es poden adscriure a aquest corrent, ens fixarem, pel seu impacte en la historiografia, posterior en Foucault i Bourdieu.

Michel Foucault era un filòsof format en l'estructuralisme que va evolucionar cap a la història de les idees i, més endavant, d'aquesta a la història social. Allà on Norbert Elias havia subratllat la idea d'autocontrol en el procés històric, ell destacava el control sobre les persones i especialment sobre els cossos que exerceix el poder establert. Va definir l'estudi del control del pensament, incloent-hi el sistema d'exclusió de certs temes i idees, com el seu objecte de treball en un cert moment. La seva obra, que és evolutiva, es desplega en una sèrie de llibres sobre la bogeria, *Historia de la locura en la época clásica* (1966), els sistemes intel·lectuals, *Las palabras y las cosas* (1970), les presons, *Vigilar y castigar: nacimiento de la prisión* (1979), i la sexualitat, *Historia de la sexualidad* (1980-1987). Foucault s'oposava obertament a qualsevol interpretació teleològica de la història basada en el progrés. Aquesta idea, presa de Nietzsche, l'oposava al gruix central de la tradició moderna.

En segon lloc assenyalava les discontinuïtats o ruptures entre les paraules i les coses en el temps, i remarcava la invenció de la bogeria al segle XVII, o de la sexualitat al segle XIX a partir de l'assignació de nous significats. En tercer lloc, concebia els sistemes de classificació, que ell anomenava "règims de veritat", com a produccions d'una determinada cultura i al mateix temps com a agents de conformació d'aquesta cultura. I, en quart lloc, prestava una atenció central a allò que és exclòs com a mecanisme de control. Com hem vist, els seus principals estudis giren entorn de la bogeria, els criminals, les presons i les formes socialment reprovades de sexualitat.

Allò que li interessava eren les categories i els principis subjacents que organitzen en “discursos” allò que es pot pensar, dir o escriure en un determinat moment històric. Aquests discursos col·lectius i subjacents eren per a ell més importants que les obres dels autors particulars, que entenia només com a representació. Alguns autors, no obstant això (Burke, 2004), veuen en aquest punt la seva feblesa principal, ja que troben que el concepte de *discurs* resulta ambigu.

En qualsevol cas, la seva enorme influència posterior es deu al fet que no sols va escriure teoria, sinó també història intel·lectual i social, que incloïa tant les pràctiques com les idees, les ments i els cossos. I, a partir d'aquestes històries, va intentar reconstruir una idea del poder que no sols s'exerceix des dels grans mecanismes de coacció regulats, sinó des d'una “microfísica” del poder que abraça totes les formes de relacions interpersonal.

Pierre Bourdieu, de la seva banda, era un sociòleg també format en el marc de l'École Normal que, tot i que no va escriure sobre història, tenia una bona formació en aquest àmbit. A més, els conceptes creats per ell han tingut una forta influència sobre els historiadors culturals de les generacions següents. Les seves idees més importants sobre la cultura es troben a *La distinció: criterio y bases sociales del gusto* (1979). Aquest és un treball sociològic sobre el consum cultural a França en els anys seixanta i setanta, i l'intent de classificar-los a partir del gust. En conjunt, es tracta d'una crítica al concepte kantianista d'*estètica pura*, que presentava l'art i la cultura com un element independent d'allò que és social i de qualsevol propòsit moral. Al contrari, el treball de Bourdieu intenta demostrar que les idees sobre el gust i el valor cultural se sobreposen i reforcen la jerarquia social i la divisió de classe. Utilitzant un concepte de *cultura* ampli, que no sols ateny l'art, la música o la literatura, sinó també la vida quotidiana, el mobiliari, el vestir o el menjar, s'esforça a desnaturalitzar categories com *mirada*, *gust* o *distinció* dotant-les d'historicitat.

En aquesta perspectiva, la cultura no és ni una creació autònoma, ni un subproducte de l'estructura econòmica, ja que interactua amb l'economia i l'ordre social, els reforça i és un agent decisiu de la seva reproducció. El gust classifica les coses i classifica el classificador. Si bé la classe no és un producte cultural, la cultura té un paper central en la seva reproducció i sosteniment. La cultura representa una forma de capital, “el capital cultural”, que es pot elaborar, heretar o intercanviar com el capital econòmic. Les formes de comportament, coneixement, percepció i gust que conformen el gust s'eduquen en la família i en l'entorn social. Aquesta llarga i complexa gestació ambiental del gust és el que fa que el de les classes dominants aparegui com un fet natural, és a dir, una manera “natural” de distinció social. El poder i l'autoritat no són mai, per molt decisius que siguin, una cosa únicament fruit de la riquesa, la propietat i el poder. El prestigi cultural i la capacitat de manejar el capital simbòlic defineixen els esquemes de percepció de classe i identifiquen els seus individus.

Nota

La influència d'aquestes idees ha estat enorme entre els historiadors de la burgesia i de la formació de les elits contemporànies. Aquesta influència és particularment visible en els treballs de Christophe Charle, iniciador a França dels treballs sobre sociologia històrica dels intel·lectuals, els funcionaris, els professors i altres elits, que va culminar amb *Les Intel·lectuals en Europe au XIXe siècle* (1996).

Però, i sobretot, les crítiques de Foucault i Bourdieu, i en general el postestructuralisme, van tenir impacte entre els historiadors per dos motius. En primer lloc, perquè posaven el pes en allò que és cultural en les relacions de poder, en el moment en què la història, per molts motius, estava preparada per a adoptar aquesta perspectiva. I, en segon lloc, perquè defensaven la idea de construir un coneixement social obert i dinàmic, en què els discursos són per definició inestables i canviants, és a dir, posaven l'accent en la historicitat.

1.5. Teorització de la narrativitat: White, Ricoeur i de Certeau

El gir cultural havia propiciat a la vegada un gir cap a la narrativa tal com va assenyalar Lawrence Stone el 1979. Però la recepció en el camp historiogràfic de la crítica postestructuralista i més endavant del postmodernisme van anar molt més enllà. No eren ja els dubtes sobre la idea lineal de progrés encunyada per la Il·lustració el que es plantejava, sinó la validesa mateixa dels ideals moderns i de la seva racionalitat.

Les insuficiències teòriques, metodològiques i polítiques que mostrava la història social van abonar la cerca de nous camins, i entre aquests prendria rellevància el **gir lingüístic**, un concepte nascut a la Gran Bretanya entorn de treballs justament inscrits en la tradició de la història social, com el de William Sewell sobre el **llenguatge laboral** al segle XIX francès (1980), o el de Gareth Stedman Jones sobre els **llenguatges de classe** (1983).

Aquesta orientació influiria sensiblement en l'obertura de noves perspectives, com la de gènere en els treballs de Joan Wallach Scott (1988), la de raça, etc. Per a aquests autors, l'estudi del llenguatge era un poderós instrument per a la comprensió del canvi polític i social. Es tractava de la reconstrucció del discurs per a comprendre els marcs mentals dels subjectes històrics i la construcció de la seva pròpia historicitat.

Aquesta atenció al llenguatge guardava relació amb la recepció entre els historiadors de l'obra de Foucault, i particularment de la seva idea de discurs lligada a les formes de poder. Les concepcions tradicionals, lligades a una visió institucionalitzada d'aquest i en les formes de dominació econòmica o en l'acció de l'Estat, van quedar superades per una concepció del poder centrada en les relacions interpersonals i la seva relació amb el saber. Es posava l'accent en el paper disciplinador del llenguatge per mitjà del concepte de discurs que delimita allò que pot ser, o no ser, pensat en contextos específics d'espai i de temps. Prenent com a eix el concepte foucaultian de *discurs*, autors com Roland Barthes i Jacques Derrida van plantejar que el text no guarda cap relació amb el món exterior. És, per tant, una unitat tancada en què, el que importa, és el text i no el context en què va ser produït.

En el fons aquesta crítica es dirigia contra les concepcions ideològiques subjacents que guien qualsevol autor mirant de posar-les al descobert. Però anava molt més enllà quan reduïa les pràctiques discursives a les traces del text. La

Nota

Aquest volia ser una continuació directa de la línia iniciada per Thompson en la direcció d'entendre la construcció d'una cultura des de baix, i ho feia atenent a les formes del llenguatge plebeu.

història com a disciplina havia de ser repensada, ja que els fonaments en què s'havia assentat al llarg de més d'un segle, des de la formulació rankiana, estaven seriosament avariats. Noves perspectives teòriques van intentar repensar els fonaments de la disciplina a partir de l'acceptació del seu caràcter narratiu. Entre aquestes destaquen els treballs de l'americà Hayden White, i els francesos Paul Ricoeur i Michel de Certeau.

Els treballs de White i LaCapra estaven decididament influïts pel postmodernisme, difós als anys setanta per autors com Lyotard. L'obra més significativa en el camp de la història d'aquest corrent és *Metahistoria. La imaginación histórica en la Europa del siglo XIX* (1973), de Hayden White. Aquest intentava mostrar per mitjà de l'estudi de quatre historiadors clàssics del segle XIX –Michélet, Tocqueville, Ranke i Burckhardt– i de quatre filòsofs de la història –Hegel, Marx, Nietzsche i Croce– que no hi ha cap criteri historicocientífic per a establir la veritat, però que tampoc no hi ha cap diferència entre ciència històrica i filosofia de la història. White admet que el treball filològic científic sobre les fonts pot establir els fets, però nega que es pugui, a partir d'aquests, construir cap concatenació causal que doni com a resultat una visió coherent del passat guiada per criteris científics, i intenta demostrar que aquests criteris són de naturalesa estètica o moral. L'estètica estaria determinada per l'elecció d'una de les possibilitats retòriques –limitades– que l'historiador té a l'abast, i les morals –és a dir ideològiques– a criteri d'aquesta naturalesa. En aquesta visió la diferència entre descobriment i invenció en història queda completament difuminada, i al seu torn qualsevol criteri de veracitat real o formal també. En definitiva, la història és considerada com una branca de la literatura, com ara la narrativa o la poesia.

El principal problema d'aquesta concepció, anomenada postmodernisme, que han desenvolupat posteriorment autors com Jenkins, ha estat la seva dificultat per a produir textos històrics que anessin més enllà de la pura teoria. De fet, el seu valor s'ha circumscrit a assenyalar alguns dels riscos amb què s'enfronta l'historiador davant la seva narrativa, però sense aportar elements operatius a la construcció d'un nou saber.

De la seva banda el filòsof Paul Ricoeur, que ja s'havia interessat abans per la història com a procés i com a coneixement, va publicar entre 1983 i 1985 la seva obra en tres volums *Tiempo y narración*. Acceptava que la història és una forma de coneixement distinta de la ficció, en tant que allò que narra va succeir realment i no sols en la imaginació de l'autor. Els individus s'aprehenen ells mateixos explicant la seva història, i els grups socials també. Per això l'element central de la narració històrica és la **trama**, allò que relliga els successos singulars i els dota de significat explicatiu. Per això, l'**escriptura històrica**, per molt acadèmica i fidel a les dades que sigui, no es limita a reproduir fets del passat, ja que allò que va passar està més enllà de qualsevol reconstrucció.

El procés de narració històrica, en la teoria de Ricoeur, opera a partir de la mimesi (imitació) que representa allò que va passar. La mimesi es desenvolupa en tres dimensions dins la narració històrica:

- la **prefiguració**, que requereix la comprensió del món i les accions humanes que fan intel·ligible la narració;
- la **configuració**, que s'ocupa de la trama ordenant els successos en forma d'història; i
- la **reconfiguració**, que referencia la narració en el món real de manera que es faci comprensible al lector.

D'aquesta manera la història actua per analogia, representa el passat de la mateixa manera que una metàfora pot representar un fet anàleg.

Tanmateix, Ricoeur s'esforça molt a assenyalar que aquest *modus operandi* no es pot confondre amb cap forma de ficció, ja que l'historiador està subjecte a una sèrie de restriccions. Primer, la història tracta de fets que realment van ocórrer i han deixat traces intel·ligibles. I, segon, els fets històrics han de ser presentats respectant la successió cronològica. En altres paraules, mentre que la ficció s'ocupa de contar, la història ha d'argumentar i explicar.

Aquest argument i explicació se centren a establir la **causalitat**, és a dir la capacitat de crear relacions que expliquin per què les coses es van esdevenir d'una manera i no d'una altra.

Efectivament, en la seva narrativitat, la història, igual que la literatura, és una obra d'imaginació, però aquesta se cenyeix a interpretar els indicis del passat en el present, en el marc del context històric que els aporta significat.

Finalment, Ricoeur assenyala que la història té una dimensió ètica, ja que els successos memorables, allò que mereix ser recordat, guarda relació amb un fort compromís al servei de la idea d'un "nosaltres", que pot ser el "deure amb el morts" que va formular Michelet per la història nacional, o el rescat de les històries dels grups desposseïts que formen el programa de "la història des de baix". La història sempre té una finalitat ètica, de la qual la ficció està alliberada. En aquest sentit, en la mesura que la història té un propòsit moral i intel·lectual ineludible, la seva narrativitat i les seves operacions metafòriques no la disminueixen en absolut com a branca de coneixement humà.

De la seva banda **Michel de Certeau**, antropòleg, psicoanalista i historiador de la religió, en la seva obra *La escritura de la historia* (1975), se centra en la història com a pràctica. És a dir, en el conjunt d'operacions que la separen d'altres empreses intel·lectuals, en una forma de pensament que no pretén desenvolupar un sistema explicatiu com els de Ricoeur i White. En aquest sentit el caràcter narratiu de la història, per a Certeau, es troba en el fet que opera amb textos del passat per a produir textos sobre el passat, i el seu caràcter científic es reconeix

Nota

Tot i que l'aportació de Ricoeur avala la història com una branca del coneixement, alguns autors l'han criticada per la seva generalitat, de tal manera que els processos explicats per l'autor es podrien aplicar a la crònica o l'anàlisi (Burke, 1993).

per mitjà de la identificació d'una sèrie de pràctiques necessàries per a aquesta producció. La relació de la història amb el passat és forçosament ambigua, ja que els mateixos textos sobre els quals opera l'historiador i els que produeix no són el passat real, sinó el resultat d'un conjunt de pressions i influències que en condicionen la producció. El passat es converteix en història a partir d'un conjunt de pràctiques que ell anomena "l'operació historiogràfica". Aquestes impliquen un **lloc**, un procediment analític, i la construcció d'un **text**.

En la perspectiva de Certeau la història es produeix sempre des d'un **lloc institucional** (universitat, arxiu, biblioteca) i **social** (una escola historiogràfica, un entorn acadèmic), i és, per tant, sempre una obra que cal comprendre com a col·lectiva i no individual. En segon lloc, l'operació historiogràfica no és una representació directa del passat, sinó que es produeix a partir d'una sèrie de procediments analítics establerts que canvien alguna cosa, que tenia un estatus en el món en què es va produir –el document, la dada–, per una cosa nova, i aquesta adquireix sentit pel lloc, les operacions analítiques i l'escriptura de l'historiador.

Certeau, més que reconstruir el passat, proposava utilitzar críticament el coneixement històric per a qüestionar els models heretats. Igual que havia fet Foucault, s'interessava per allò que havia estat eliminat, allò que no es podia explicar. La història tracta de construir un discurs sobre l'altre (el del passat), però d'un altre que no pot ser mai completament establert, i en aquest sentit resta sempre obert: el passat pot canviar i no pot ser mai completament fixat. Tota interpretació és per definició incompleta. En definitiva, Certeau va veure la història com una disciplina crítica, que treballa en els límits del coneixement, i que s'ha de proposar-se pertorbar l'ordre del coneixement establert, l'historiador no és l'intendent del passat, sinó un pertinaç crític dels sistemes de racionalització totalitzadora.

Algunes de les crítiques al plantejament de Certeau, com Ricoeur, assenyalen que aquest tendeix a exaltar la resistència en si mateixa sense cap valoració de caràcter moral. Tanmateix, com ha assenyalat Chartier (1997), la creença de Certeau en el potencial de radicalitat de l'estudi històric és allò que el fa més valuós, singularment en una disciplina amb una inclinació permanent al conservadorisme empíric. Justament, col·locant la història en el lloc de l'experimentació, el descobriment del conflicte i la diferència, Certeau la identifica com una forma de coneixement de l'altre i, per tant, del jo.

Encara és difícil identificar la influència d'aquests intents teòrics en la producció historiogràfica, però, com veurem en el capítol següent, han estat rellevants. La narració s'ha convertit en un concepte comú en la historiografia d'avui.

Es poden citar alguns exemples fortament influïts per aquesta perspectiva com el treball de Judith Walkowitz *La ciudad de las pasiones terribles: narraciones sobre el peligro sexual en el Londres victoriano* (1992), en què l'autora, a partir de les narracions de la premsa sensacionalista o dels melodrames victorians, s'aproxima a l'estudi de les identitats de gènere, la sexualitat i la història urbana. O, el de Callum Brown, *The Death of Cristian*

Britain (2001), en què el procés de secularització occidental és examinat com una narrativa autònoma que entra en crisi, i no sols com una conseqüència ineluctable del procés de modernització.

1.6. La identitat, de la representació a la construcció: nació, gènere, raça i històries subalternes

Els seriosos interrogants que es plantejaven sobre la idea de progrés inscrita en el cor del projecte modern no eren ja només l'anticipació d'unes minories intel·lectuals defraudades o radicalitzades, ni la decepció de les expectatives de les generacions nascudes en el confort del paradigma keynesià. La crisi d'aquest model de desenvolupament econòmic i els esdeveniments transcendentals i sorprenents de la dècada dels vuitanta van produir un gran impacte sobre la cultura, i també sobre la història com a disciplina, abocada a una crisi, en part de perplexitat, en part de fallida de models.

Els anys vuitanta aprofundirien aquesta sensació, la revolució thatcheriana a Gran Bretanya i la històrica derrota del sindicalisme anglès; les enormes esquerdes dels sistema comunista posades en evidència pels obrers polonesos; el ràpid i decisiu procés de desindustrialització pesant a l'Europa occidental i la fragmentació consegüent de la classe obrera com a subjecte social; la crisi i dissolució de la nova esquerra europea arran de la seva deriva violenta a Itàlia i Alemanya...

Aquests i altres eren els signes d'un canvi de temps que l'any 1989 s'encarregaria de sentenciar. Els lligams estrets entre política, compromís social i història havien estat evidents, i els intents d'una ciència històrica social, no serien ja objecte de crítica i revisió, sinó que esclatarien a causa de la seva inviabilitat política pròpia.

La problematització de la capacitat explicativa de les categories d'anàlisi social com la classe no va ser tan sols, ni sobretot, un fenomen lligat al debat teòric dels científics socials postestructuralistes o postmoderns, tot i que això evidenciava els buits i els fracassos i insuficiències en l'intent de construir un saber històric científic i totalitzador.

La classe obrera

Un marxista com Eric Hobsbawm en el text "¿Se ha detenido la marcha hacia adelante de la clase obrera?" plantejava el 1978 que la desintegració de l'antiga estructura de la classe obrera, que permetia una filiació i una identificació polítiques, s'estava desmembrant a causa de la creixent fragmentació social. I si l'esquerra volia mantenir la rellevància primària de les desigualtats materials i de poder en el seu discurs, havia de repensar les formes d'unitat política, tant pel que feia a les bases socials a qui es dirigia com renovant la seva retòrica i les seves idees. La reflexió de fons sobre la categoria analítica de classe social s'ha mantingut ben oberta en el debat historiogràfic fins a avui, tal com han explicat Eley i Nield a *El futuro de la clase en la historia* (2010).

La història social que havia construït els grans paradigmes de la postguerra a partir de l'afany de científicitat es trobaria en les dues dècades següents, els anys vuitanta i noranta, amb un allau de crítiques i replantejaments. En definitiva, el més semblant a un naufragi.

El problema de la **identitat**, al capdavant un problema fonamentalment cultural, ocuparia el centre de totes les discussions: la identitat nacional, de gènere, de raça, la identitat colonial o subalterna, apareixerien com els nous camps d'estudi històric.

Però el concepte era notablement ambigu i polisèmic. En primer lloc es pot referir a un l'individu o a un grup. En segon lloc la identitat es pot forjar des de l'interior i des de l'exterior, com una expressió de l'agència d'un individu o un grup, –un element característic de la nova centralitat de la subjectivitat en la cultura dels darrers anys del segle XX–, o com a resultat d'identificacions construïdes des de l'exterior per institucions externes al subjecte. Aquesta plasticitat del concepte neix en part de la seva inestabilitat, és a dir, de la seva historicitat. Creixentment els científics socials, i també els historiadors, han tendit a veure les identitats com una construcció històrica, tant si era fruit d'una elecció autònoma com d'una identificació externa. Aquest desplaçament ha anat paral·lel, i és conseqüència, dels discursos històrics crítics ja vistos, i que progressivament van deixar de veure la història com la representació del passat per a anar veient-la progressivament com una construcció del present.

Fruit de la crisi dels grans metarelats dominants durant la Guerra Freda, el tema de la **nació** i els **nacionalismes** va tornar a començament dels anys vuitanta al centre del debat històric. L'any 1983 Benedict Anderson publicava el seu llibre *Comunitats Imaginades. Reflexions sobre l'origen y la difusió del nacionalisme*. Aquest treball d'Anderson va aparèixer el mateix any que *Naciones y nacionalismos* d'Ernest Gellner, i *La invenció de la tradició*, un conjunt d'estudis editats per Eric Hobsbawm i Terence Ranger. Tots tres plantejaven la naturalesa moderna del concepte de *nació*, lligada a la difusió del liberalisme i la industrialització, i la naturalesa legitimadora de les tradicions nacionals, que eren sempre una construcció discursiva moderna, i el seu caràcter cultural. D'aquesta manera qüestionaven obertament les concepcions primordialistes tant de la nació com del nacionalisme. L'eix dels estudis nacionals es desplaçava de l'estudi de la política i l'estat a les formes culturals de legitimació. En aquest sentit Anderson parlava de “comunitats imaginades” ja que la nació establia lligams entre individus que, no coneixent-se, se sentien vinculats per un conjunt de pràctiques que els diferenciaven dels altres. Eren comunitats imaginades, però no forçosament inventades, aclaria. Per a Anderson els factors decisius de la formació de la nació estat moderna eren:

Nota

En part fruit del seu desenvolupament propi, les grans tradicions que hem exposat en els capítols anteriors van seguir una evolució que les transformaria radicalment en un sentit de donar una centralitat creixent a la subjectivitat en la seva orientació.

Moviments socials

L'emergència en els anys seixanta de moviments socials com el feminisme, el poder negre, l'alliberament gai, eren un element subjacent a les noves orientacions centrades en la identitat.

- el desenvolupament de les llengües vernacles en detriment de les llengües cultes mortes per mitjà de l'alfabetització,
- la difusió de les idees de la Il·lustració sobre el sistema de drets individuals, i
- la difusió de la impremta com a vehicle d'homogeneïtzació cultural sobre unes societats tradicionals fortament fragmentades.

Nota

Aquests historiadors, coneguts amb el nom de modernistes, perquè situaven el naixement de la nació i el nacionalisme en el punt de la dissolució dels antics sistemes de dominació (l'antic règim), posaven l'accent en la naturalesa de construcció cultural que tenia la nació moderna i en el paper nacionalitzador de les tradicions nacionals, sovint "inventades" o reconstruïdes.

Les mateixes dificultats per a la perspectiva materialista s'havien posat de relleu amb el desafiament representat per l'aparició d'una historiografia feminista en els anys setanta, i per la problematització que va generar la perspectiva de gènere. A partir dels anys seixanta, amb el desenvolupament polític del **moviment feminista**, aquest es va veure en la necessitat d'historiar el subjecte social que volia reivindicar i mobilitzar. Aleshores, va començar a aparèixer la història de les dones.

En els anys setanta, i d'acord amb les noves perspectives de la història social i el gir cultural, aquesta mirada estrictament política es va ampliar cap a l'estudi de tots els aspectes del passat de les dones, i el camp va adquirir un espai acadèmic propi. La teoria feminista es va apartar ràpidament de la terminologia pròpia de la ciència social per adoptar un nou llenguatge de patriarcat, treball domèstic, reproducció social i reproducció sexual del treball. Creixentment influïda per la psicoanàlisi, el postestructuralisme i l'anàlisi del discurs, en els anys vuitanta es va produir el canvi decisiu: el pas de la història de les dones a la història de gènere.

Es necessitava una manera de pensar la diferència de sexes i la manera en què aquesta definia relacions entre els individus i grups socials. Es va passar a insistir en connotacions socials i culturals més que en connotacions físiques. Home, dona i sexe van ser substituïts per feminitat, masculinitat i gènere. Aquest canvi conceptual estava en la línia de reconèixer una creixent pluralització dels subjectes socials, vistos ara com a construccions, fossin la classe, la raça, o l'ètnia. Al mateix temps, permetia relacionar-los entre ells a la recerca d'una compressió que admetia més complexitat.

Aquesta perspectiva va tenir una primera i molt influent formulació en el text de Joan Scott de 1986 "Gender: A Useful of Historical Analysis". Scott formava part dels historiadors que, provenint de la història social, havien adoptat el gir lingüístic com a mètode de treball, i els seus primers passos es van centrar en l'estudi del llenguatge de gènere. Es tractava, no obstant això, encara de plantejaments bàsicament teòrics. Els treballs d'història s'anirien desenvolupant en aquesta direcció en els anys següents amb enfocaments tan atractius com el de Carolyn Steedman, *Landscape for a Good Woman* (1986), en què l'autora utilitzava la biografia pròpia i la de la seva mare per a qüestionar algunes de les imatges principals de la història britànica; o el treball de Denise Riley "Am I That name?" (1987) en què es reflexionava sobre naturalesa indeterminada i canviant del concepte *dona*. I encara, van aparèixer nous plantejaments com

la performativitat que definia Judith Butler en *El género en disputa* (2007), en què les identitats són vistes com a papers que els individus tenen en diversos llocs o escenaris, i les aportacions encara més recents de Silvia Federici amb *Calibán y la bruja. Mujeres, cuerpo y acumulación originaria* (2010) o, des de la ciència política, de Nancy Fraser.

S'havia passat de la **història de les dones** a la **història de gènere**. El procés havia estat del feminisme a les dones, i d'aquestes al gènere, paral·lelament al pas d'un interès estrictament polític a un de més ampli de caràcter cultural que impactava sobre tot el món acadèmic.

Si el feminisme va ser el primer territori en què el gir cultural i el postestructuralisme van donar lloc a una perspectiva constructivista i va obrir un nou camp de treball (el gènere), aquest no va ser l'únic. El cas de la **raça** plantejava problemes nous i diferents dels enfocats en el cas del gènere. Efectivament, la raça no tenia cap base objectiva de naturalesa biològica i podia ser presentada naturalment com a una construcció històrica i social. Era, per tant, ideologia. Però el fet de ser una construcció ideològica no la feia menys real i influent. Aquest enfocament tendia a veure la ideologia racial com una màscara d'interessos per a perpetuar i reproduir una estructura de dominació. David Roediger a *The Wages of Whiteness: Race and Making of the American Working Class* (1991) va fer notar que aquest plantejament tendia a presentar la raça com un estratagema ideològic al servei d'un sistema més gran de dominació, fos aquest un poder polític, econòmic o social. Juntament amb d'altres historiadors va fer veure com el racisme obeeix a un conjunt de creences explícites, parcialment articulades, i presumpcions inconscients que generen formes de connivència i complicitat.

El concepte de *whiteness* (blancor) volia posar al descobert formes racialment configurades d'identitat comparables amb la ubicació de classe a l'hora de participar en el sentit de pertinença al món. No es tractava, doncs, d'una màscara, sinó d'un altre tipus de divisió social. Roediger es plantejava quines eren les compensacions psíquiques que la "blancor" podia proporcionar als treballadors blancs, i assenyalava com l'estatus i els privilegis de raça podien funcionar com un poderós sistema de compensació i maquillatge en situacions d'explotació de classe. En una cultura pública tan implacablement construïda entorn de la raça com l'americana, aquesta esdevenia la condició del no blanc, la condició normal del nord-americà és ser blanc, i això tenia conseqüències no sols en les condicions socials i el benestar psíquic, sinó també en l'adquisició de la ciutadania i els drets polítics.

A Europa el problema no es presentava amb aquesta claredat. Des del Centre d'Estudis Culturals Contemporanis de Birmingham, a l'entorn de Stuart Hall, autor de *The Empire Strikes Back: Race and Racism in 70s Britain* (1982), es plantejava com la identitat nacional britànica en la seva fase postimperial s'articulava entorn de la blancor, és a dir, de la raça. Tal consideració va passar

al camp dels historiadors, que la van començar a considerar en els seus estudis sobre el passat britànic de l'Imperi i les relacions del colonialisme amb la metròpoli.

Aquesta línia connectava amb un altre camp que des de finals dels setanta s'estava desplegant a partir de l'obra d'Edward W. Said *Orientalisme* (1978). Said era un professor de literatura palestí en diverses universitats americanes, influït per Williams i els estudis culturals. En el seu llibre *Orientalisme* mostrava com a partir del Renaixement els occidentals havien construït un conjunt de representacions i una matriu conceptual *Orient* a partir de la qual es pensava l'altre. Said resseguia la literatura, les imatges, l'art, els estudis acadèmics de tota mena, apel·lant a l'anàlisi de les pràctiques culturals i al món de les idees, per fer evident aquesta construcció, que era una negació d'aquest altre real i existent, i constituïa una forma d'imperialisme cultural que es continua renovant fins als nostres dies. Feia notar que l'aventura colonial, amb la força militar i burocràtica de l'Imperi, va estar sostinguda per una invasió ideològica de l'espai cultural dels països colonitzats, mentre a la metròpoli el fet de l'Imperi va anar més enllà de l'espai polític i econòmic, per a esdevenir una estructura constitutiva de la societat mateixa i de la seva cultura.

Said no havia estat el primer a assenyalar tal relació, ja que autors com C. L. R. James, en el seu llibre *Los jacobinos negros* (1938), un estudi sobre la revolució antillana, ja assenyalaria la relació en dos sentits entre **colònia** i **metròpoli**. I d'una manera ja força influent el llibre de Frantz Fanon *Los condenados de la tierra* (1961) interpretava l'expansió colonial europea no sols com una manera de dominar el món, sinó també com una manera de reconfigurar Europa. En aquest sentit, afirmava que el feixisme no havia estat cap altra cosa que la importació dels mètodes colonials a les metròpolis europees (una idea que ja havia enunciat Hannah Arendt el 1949). Caldria, juntament amb Fanon, tenir present l'aportació d'Aimé Césaire, que en el conjunt de la seva obra definiria i desenvoluparia el concepte de negritud, especialment a *Discours sur le colonialisme* i *Discours sur la négritude*.

El treball de Said va rebre la crítica d'autors més radicals com Homi Bhabha a *The Location of Culture* (1994), en el sentit que en el plantejament d'Orientalisme el discurs era unidireccional i pertanyia als occidentals, de tal manera que el poder està d'una banda i de l'altra hi ha tan sols subordinació. Mentre que Bhabha veu el poder colonial com quelcom més fragmentat i incomplet, del qual els colonitzats poden escapar amb les seves estratègies pròpies.

Paral·lelament a aquests plantejaments sobre el colonialisme, va aparèixer la col·lecció "Estudis Subalterns: Estudis sobre història i societat del Sud d'Àsia", que va arribar a editar onze volums en dues sèries (1982-1989 i 1996-2000), creada per un grup d'historiadors indis, australians i britànics. Inspirats per l'historiador indi Ranajit Guha, autor de *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in Colonial India* (1983), es van oposar a la historiografia autocommemorativa del nacionalisme postcolonial, a l'òptica eurocèntrica dels estudis asià-

Exemple

Un exemple significatiu en aquesta direcció és el llibre de l'historiador indi Christopher A. Bayly, *El nacimiento del mundo moderno 1780-1914* (2004).

tics europeus, i a les concepcions dels deterministes i economicistes del marxisme tradicional. Utilitzaven el terme subaltern, agafat de l'obra de Gramsci, per a referir-se als grups socials subordinats que no disposaven de formes d'autonomia política organitzada, i per a fer-ho es van centrar en les formes de resistència popular a la penetració colonial, fossin de classe, casta, edat, gènere o ofici. Destacaria en aquest grup per la seva projecció posterior Dipesh Chakravorty, autor d'*Al margen de Europa* (2000), en un camp que s'ha identificat com el dels estudis postcoloniais, i que des d'aquesta mirada ha abraçat la literatura, l'art, la política, i la societat. I, en el límit, ha qüestionat també la idea d'història universal de fortes connotacions eurocèntriques, per a proposar-ne la revisió per una nova història del món d'abast efectivament planetari, que assagi una explicació del desenvolupament de les diverses cultures i nacions de manera interrelacionada i sense subordinacions.

En conjunt, els anys vuitanta i noranta van representar una difícil i fragmentada transició des d'una història social creixentment qüestionada pel desenvolupament mateix dels seus postulats més crítics, cap a l'exploració de noves maneres de fer història que abandonaven les formes simples de materialisme. L'accent en la cultura com una part constitutiva dels processos socials i econòmics i el desenvolupament, sovint en els marges, de nous conceptes com *gènere*, *raça* o *subalternitat*, van anar nodrint una perspectiva en què l'agència humana es trobava en el centre dels processos històrics i, en conseqüència, aquests podien ser examinats com a construccions tant ideologicoculturals com polítiques i socials.

La idea de considerar la cultura com un eix central del procés històric s'ha anat imposant en tots els camps, avui es torna a la **història social**, però des d'una perspectiva que s'anomena **història cultural de la societat**. L'estudi de les societats s'ha fet més complexa. La caiguda dels paradigmes dominants ha tingut els seus epígons.

En el cas de la teoria de la modernització, i prenent el component cultural en el seu sentit més simplista, el llibre de Huntington *Choque de civilizaciones* (1993), notori arran dels atemptats de l'onze de setembre a Nova York.

No obstant això, la influència del gir cultural sobre terrenys històricament consolidats com la història intel·lectual o política també ha estat rellevant.

En aquest sentit són destacables les obres de Michel Winock *Las voces de la libertad* (2001) sobre el segle XIX, i *El siglo de los intelectuales* (2010) sobre el segle XX; o les noves visions panoràmiques sobre història cultural, en el món francès, *El mundo como representación. La historia cultural entre práctica y representación* (1988) de Roger Chartier, i en el món de parla anglesa, *Cultura* (2006) de Donald Sassoon, i *La Historia del conocimiento* (2000) de Peter Burke, per citar-ne alguns exemples.

En general allò que és cultural ha estat sinònim de més complexitat, més reflexió i estudi històric més acurat. Definitivament caiguda la idea de progrés lineal, els historiadors trepitgen un terreny menys segur, però probablement més útil.

2. La història de la contemporaneïtat com a problema

Fins al segle XIX, la història més immediata pràcticament no existia com a objecte directe de l'atenció dels especialistes, sinó que quedava únicament com a terreny propici per a diaris i biografies. La història es construïa a partir de l'evidència documental i no de testimonis directes, especialment si aquests eren orals o extrets de la premsa. En una relació directament proporcional, a més segles de distància, millor semblava la qualitat del professional i de la seva obra.

Amb tot, indirectament la contemporaneïtat hi era present.

A ningú no se li escapava que rere la preeminència de la història antiga i medieval sempre es partia des de la projecció del present mateix, per la qual cosa s'aspirava a extreure lliçons útils. Cap tria de personatge, període o època no era innocent, sinó que s'interpretava en funció de la lectura des de la vivència directa. En aquest sentit, la reflexió de Benedetto Croce de considerar que tota història és sempre història contemporània sintetitzava aquesta preeminència de la contemporaneïtat.

Els naixents estats liberals, plenament conscients d'aquest valor de la història, no van dubtar a encarregar-li la legitimitat pròpia, i també el reforçament de la cohesió nacional. Allò viscut en primera persona passava progressivament a concernir la disciplina sense subterfugis. Aquesta reaparició plena del passat recent coincidia, a més, amb el sorgiment, i el reconeixement, de l'especialització i la subdivisió de la història en diferents talls temporals i temàtics, no per això excloents.

A les ja clàssiques història antiga i medieval s'hi sumava, amb força i reconeixement especials en la historiografia anglosaxona, l'acabada de néixer *modern history* ('història moderna'). La nova etiqueta incloïa els diferents estudis i treballs centrats en el període liberal. En d'altres paraules, el nou terme cobria des del final de l'edat mitjana fins al present, dins d'un relat que es caracteritzava pel seu optimisme, la seva confiança en el progrés inesgotable i la gradual conquesta democratitzadora.

La contemporaneïtat passava a ser objecte d'estudi com a conseqüència del relat determinista del passat i com a evidència causal del progrés inesgotable del futur. Aquesta integració permetia justificar la bondat del règim liberal i cridar a la integració de la ciutadania dins de les seves files. S'estava en l'era de la modernitat.

La reforma no es limitava a la nomenclatura, sinó que també afectava la pràctica mateixa de la disciplina. Així, s'havia abandonat la versió més clàssica de recull d'informacions i de crònica suposadament objectives. Calia una nova metodologia més analítica i més crítica, ja que era ja evident el caràcter polivalent dels fets. Cada descoberta i cada dada podien encaixar en una plurali-

tat d'interpretacions distintes, segons fossin els interessos. A més, la creixent participació política estava lligada a la difusió d'aquesta història secular i nacional, legitimadora de les doctrines pròpies i cohesionadora de la societat.

Aquesta continuïtat, però, va passar a ser qüestionada arran de la crisi decimonònica del liberalisme. Davant de la creixent incertesa, es van escampar per Europa respostes que anaven dels moviments revolucionaris fins al conservadorisme nacionalista extrem. Cap d'aquestes, però, no va evitar la creixent conflictivitat social i política. Tot plegat esclataria a partir de 1914 amb les **dues guerres mundials**, el **sorgiment de la cultura de masses** i la **post-modernitat**.

2.1. El naixement de la història contemporània com a disciplina moderna

Tancat el període liberal, s'imposava el reconeixement d'un nou tall temporal historiogràfic que certifiqués el canvi de paradigma polític i ideològic. Amb el nom de *contemporary history* ('història contemporània'), es comprenia bona part dels esdeveniments del segle XX, amb una data d'arrencada variable, entre 1914 i 1945, segons l'autor.

Per tant, el **contemporanisme** com a disciplina plena sorgia durant la Guerra Freda per a englobar el període més recent del passat, amb unes fronteres temporals difuses. La seva consolidació historiogràfica i professional a Europa va estar curiosament protagonitzada per una generació d'historiadors majoritàriament provinents del medievalisme, nascuts a la primera dècada del segle XX i testimonis directes dels dos enfrontaments bèl·lics que havien assolat el continent successivament. La seva experiència vital pròpia els duia a reclamar la necessitat i vigència d'una història capaç de permetre entendre les noves realitats.

Seran ells qui afavoriran el trànsit cap al contemporanisme de les comunitats professionals nacionals i dels congressos internacionals de ciències històriques (en molts d'aquests països en procés de reconstrucció arran de la guerra i de la política de blocs posteriors). A partir de la dècada dels cinquanta, el diàleg s'obrirà progressivament cap a la resta de comunitats acadèmiques fora de l'Europa occidental.

Els estudis contemporanis sorgeixen, per tant, en plena crisi de la disciplina i enmig de l'enfrontament ideològic entre els dos blocs: **capitalista** i **socialista**. L'auge o decadència de les diferents modes historiogràfiques condicionaran l'enfocament de la contemporaneïtat, i els interessos partidistes buscaran sovint lectures teleològiques del futur. Mai com aleshores trobarem càtedres, departaments i institucions interessades en la història en general i en la con-

temporaneïtat en particular, però la fragmentació, la manca de diàleg i un cert desencís entre la professió mateixa reduirà paradoxalment la presència pública dels historiadors, en favor d'especialistes d'altres disciplines.

En el cas espanyol es donen a més certes particularitats. En primer lloc, la forquilla presentava límits més amplis, ja que el relleu entre història moderna i contemporània es fixava en el període revolucionari a cavall dels segles XVIII i XIX i s'estenia fins al present. De fet, les particularitats de la periodització espanyola arrencaven de principis de segle XX, quan a la Universitat de Madrid –la primera beneficiada pel sistema centralista–, es constitueixen les noves càtedres temporals i temàtiques (noves càtedres com ara: Història antiga i medieval d'Espanya, Història universal antiga i medieval, Història universal moderna i contemporània, Història d'Amèrica i Història de la civilització de jueus i musulmans) i d'altres provinents de la suprimida Escola Diplomàtica (Numismàtica i epigrafia, Paleografia i Bibliografia).

I, en segon lloc, la consolidació del terme *contemporani/contemporània* a la Universitat espanyola no garantia res. De fet, la reforma va trobar fortes resistències per part dels sectors més tradicionals, aferrats a una literatura històrica esbiaixada i patrioter. Durant el primer terç del segle XX es produeix un intens debat entre els partidaris d'un relat idealitzador de la Castella medieval i menystenidor respecte del XIX, enfront d'altres docents que gràcies a la Junta de Ampliación de Estudios i d'altres institucions connecten amb els models europeus i amb un nou concepte de *divulgació històrica*.

Després del parèntesi de la Segona República, quan semblava possible imposar les tesis més innovadores i europees, la Guerra Civil en va representar l'escapçament durant dècades. El franquisme va retornar el focus històric al passat imperial, tot arraconant la recerca sobre períodes més recents a breus al·lusions sempre pejoratives, a excepció de les hagiografies sobre el règim mateix. A partir de la dècada dels cinquanta comencem a trobar excepcions a aquest silenci, sovint protagonitzades per professors concrets –Jesús Pabón (1902-1976), Jaume Vicens Vives (1910-1960)...–, per investigadors vinculats a l'Institut de Estudios Políticos i per intel·lectuals provinents (i desenganyats) de Falange.

2.2. De la contemporaneïtat a la història del temps present

La forquilla temporal de la contemporaneïtat s'anava dilatant progressivament, fins a obligar a plantejar la necessitat d'un nou tall historiogràfic més proper al present. Amb la intenció de recuperar la proximitat, característica inicial de la contemporaneïtat, i allunyar-se dels estudis més vinculats a la Segona Guerra Mundial i als anys centrals de la Guerra Freda, sorgeix a la dècada dels vuitanta un nou concepte sota diverses etiquetes: com ara *Current history*, *Zeitgeschichte*, *història del món actual*, *història del present* o *història del temps present*.

En bona mesura, el dubte nominal recull la dificultat conceptual d'aprehendre la categoria present.

El present és per excel·lència un temps en construcció, que crea passat i futur alhora, en el qual vivim i des del qual imaginem el futur i ens representem el passat. Epistemològicament els dubtes són evidents. A més, el present és subjectiu i, alhora, acumulatiu, atès que hi coincideixen l'experiència vital i la intergeneracional.

En tot cas, el tret diferencial és el vincle amb l'experiència viscuda –la historització de l'experiència. En paraules del catedràtic d'història contemporània de la Universitat Complutense Julio Aróstegui:

“el objeto de la Historia del Tiempo Presente no puede ser otro que la historia de los hombres vivos, de la sociedad existente, en cualquier época.”

Per tant, l'evolució és constant i molt lligada a les generacions vives. Per davant, el pas mateix del temps fa avançar els límits de la disciplina, mentre que per darrere s'acostuma a recórrer a fenòmens traumàtics o icònics per a fixar el punt de partida. Successivament, s'ha parlat com a fets fundacionals de les revolucions de 1968, de la crisi dels setanta, de la caiguda del mur de Berlín (1989), de l'enfonsament del bloc soviètic (1991), dels atemptats a les Torres Bessones de Nova York (2001), etc.

La història del present s'associa així als esdeveniments més recents, a la vivència d'aquests i a l'ús (i abús) del relat històric. Aquesta darrera circumstància està estretament lligada amb els usos de la història, les interferències polítiques i de tota mena sobre el relat històric, i també la memòria i els debats de memòria enfront d'història. En aquesta història del temps present la cultura té un paper central, ja que és on millor es resumeixen molts dels fenòmens d'interès del període.

Nota

Avui, fer història del món actual vol dir parlar de la revolució de les comunicacions i de la informació, de digitalització, de governança global, de ciència i tecnologia, d'identitat i de risc.

Tot i que d'altres disciplines tenen també com a objecte d'estudi l'actualitat o la història més recent –com ara el periodisme, la sociologia o la ciència política, entre d'altres–. La diferència principal rau en l'aplicació de la metodologia pròpia de la ciència històrica. De fet, són aquestes eines contrastades les que ens han de garantir l'anàlisi crítica pròpia de la història, i conjurar els perills evidents:

- la **manca de perspectiva** i de **llunyania**, que poden qüestionar l'objectivitat de la nostra aproximació,
- impedir una detecció correcta de la **causalitat** dels fenòmens estudiats, i

- dificultar l'assimilació correcta de l'allau d'informació no jerarquitzada que ens arriba pels nous mitjans.

Per a l'historiador i acadèmic francès Pierre Nora, la història del present no es defineix per una determinada cronologia (atès que és dinàmica), ni per un mètode específic, sinó per un punt de vista propi que exigeix una actitud científica més oberta a la interdisciplinarietat i a la utilització d'un ampli ventall de metodologies. És a dir, no estariem ben bé davant d'un període. Més aviat parlariem d'una sensibilitat i una preocupació especial pel fet històric i el seu tractament. Segurament, això explica tant el seu atractiu i demanda social com els perills de banalització i manca de reflexió teòrica.

Aquesta nova disciplina s'ha anat institucionalitzant en els darrers anys i s'ha caracteritzat per un desplegament intens.

Així, ha aparegut progressivament en els plans d'estudis universitaris i ha passat a centrar l'atenció de departaments de nova creació com l'Institut d'Histoire du Temps Présent francès (1980). A Espanya, els primers treballs seriosos com els de la catedràtica d'Història Contemporània de la Universitat de Salamanca Josefina Cuesta daten de la dècada dels noranta, malgrat que en alguns llocs ja es parlava d'"història actual" als vuitanta. Sense ànim d'exhaustivitat, cal destacar grups com l'Asociación de Historia Actual (fundada a Cadis el 2000), l'Asociación de Historiadores del Presente (vinculada a la UNED, 2001), els Estudios del Tiempo Presente (Universitat d'Almeria, 2002), el Centro de Investigaciones Históricas de la Democracia Española (vinculat a la UNED, 2009) o, a casa nostra, el Grup de Recerca i Anàlisi del Món Actual de la UB (2009) i el Grup de Recerca en Història Actual de la UAB (2010), entre molts altres. Igualment, han aparegut noves revistes científiques, com *History of the Present* l'any 2010, impulsades, entre d'altres, per Joan Scott.

2.3. Història i memòria

Història i memòria sempre han estat estretament vinculades. Però en els darrers anys aquesta relació ha esdevingut creixentment conflictiva, i ha coincidit amb la revaloració del testimoni enfront de la disciplina. En aquest procés sobresurt el paper cabdal que ha tingut la redescoberta de l'Holocaust.

Tot i que la "solució final" havia estat documentada a bastament, el seu record no tenia una presència pública directa, i els supervivents havien optat en la seva gran majoria pel silenci i l'oblit. Autors com l'escriptor Jorge Semprún (1923-2011), ell mateix supervivent dels camps de concentració nazis, parlen de com les víctimes necessiten un període de pseudosilenci abans de poder assimilar l'experiència viscuda i verbalitzar el trauma.

A finals del setanta i principis dels vuitanta, el gran públic rep l'impacte de la minisèrie americana *Holocaust* (1978) i del film documental francès de Claude Lanzmann *Shoah* (1985). De sobte, es produeix una redescoberta. Tot i precedents rellevants de films com *Nit i boira* d'Alain Resnais (1955), i de llibres com *Si això és un home* de Primo Levi (publicat el 1947, però no reconegut fins a finals de la dècada dels cinquanta) o les reflexions de Hannah Arendt arran del judici d'Eichmann (1961), serà ara quan la veu dels testimonis serà escoltada.

El culte a la memòria ràpidament s'estén a la resta d'"oblidats" en els diferents fets traumàtics viscuts durant el segle XX. Com denuncia el filòsof i historiador bulgarofrancès Tzvetan Todorov, s'escampa una autèntica obsessió pel culte a la memòria a l'Europa del final del mil·lenni.

Segons l'historiador italià Enzo Traverso, l'auge de la memòria sorgeix de la confluència de l'èxit de la nova història cultural centrada en el subjecte; el llenguatge i la proliferació de polítiques d'identitat; i l'ús postmodern del passat com a font de fragments amb què es construeix un present segons els interessos de cadascú. S'exigeix que el passat no passi. La filòsofa argentina Inés Mudrovic, en el seu llibre *Historia, narración y memoria*, reconeix la pluralitat en la utilització del terme i planteja una definició que pot servir de punt de partida i pot aclarir alguns equívocs sobre la categoria de memòria col·lectiva. Segons Mudrovic, la memòria col·lectiva seria el relat o representació que un grup posseeix del seu passat, que per a alguns membres s'estén més enllà de la memòria individual, i que intenta donar sentit a esdeveniments o experiències rellevants del passat. Per a Mudrovic, la memòria col·lectiva seria una mena de narrativització social dels records comuns.

En aquest sentit, diferents col·lectius comencen a demanar legislació sobre el passat, fixació de dates commemoratives, justícia pels crims comesos, construcció de llocs de memòria, influència en l'ensenyament i extensió d'una memòria social mitjançant rituals i museus.

Les lieux de mémoire (dirigit per Pierre Nora, 1984-1992) constitueix el primer estudi sobre la concreció de la memòria col·lectiva en símbols, llocs i relats, la seva importància i la seva influència en la configuració de la història, especialment, la nacional.

La falsa percepció de revelació acaba incrementant aquest enfrontament entre història i memòria, entre veritat i fidelitat. Es produeix una revalorització de la memòria en detriment de la denominada història oficial, a la qual s'imputa una suposada marginació de les víctimes. La memòria es percep com a superior a la història perquè atorga veu i centralitat als supervivents. Però aquest maniqueisme també amaga una voluntat de reparació –de fer-se perdonar– el suposat arraconament practicat per les societats occidentals. Des d'aquesta lògica, cal compensar el deute contret amb les víctimes per mitjà del dol permanent i de l'impuls de polítiques públiques.

Els perills d'aquest maximalisme, però, són evidents. La memòria actua de manera selectiva i subjectiva, i pateix els canvis induïts per les exigències del present, de la biografia mateixa, de la història oficial mateixa, i de l'entorn en general. La memòria està estretament lligada a les emocions i a la identitat, per això aspira a legitimar, rehabilitar, honorar o condemnar. Sacralitzar la memòria pot bloquejar el futur i impedir el coneixement objectiu, ja que aquest passa a dependre absolutament dels testimonis, de la seva existència, supervivència i veracitat.

En canvi, la història ofereix coneixements per acumulació i decantació, per mitjà d'un mètode que es vol objectiu, crític i metòdic. Cap terreny no li és vedat perquè, per sobre de tot, es prioritza el coneixement, la interpretació, l'explicació i la comprensió. No és la memòria sinó la història qui mira al passat des de totes les perspectives possibles, critica la mitificació, fuig de la sacralització del passat, no pretén imposar una veritat unívoca, accepta la pluralitat i la complexitat, i no busca celebrar o commemorar res. La història és evidentment perfeccionable, però té consciència de ser-ho i, en principi, mira d'actuar en conseqüència.

Conèixer el passat pertany al vessant públic, rememorar-lo al privat. No és el mateix. No és casual, com ens recordava el catedràtic de la Universitat de Saragossa Juan José Carreras (1928-2006), que "ninguna memoria puede reconocerse en el pasado construido por la investigación historiográfica", perquè la seva exigència crítica mateixa com a disciplina fa que vagi més enllà.

Davant la interpel·lació directa dels defensors de la memòria enfront la història, els contemporanistes han mostrat bàsicament tres reaccions. El primer grup ha desqualificat directament la memòria com a font de coneixement i investigació històriques. Són qui, d'una manera més activa, han denunciat els excessos memorialístics i de legislació memorial. Diferents historiadors (Arno Meyer, Charles Maier, Henry Rousso, Pierre Nora, Tzvetan Teodorov, Carlo Ginzburg, Peter Novick, Tony Judt...) de diversos països (França, Itàlia...) han aixecat la veu davant del que qualifiquen com a abús de la memòria.

Un segon grup, tot i marcar distàncies amb la memòria, s'ha mostrat més cautelós. Per a aquest sector, estariem davant d'un fenomen dirigit, amb una clara intencionalitat política, carregat de falsos supòsits, ignorant o injustificadament crític vers la disciplina històrica, poc preparat metodològicament, i bàsicament interessat en el protagonisme mediàtic. En altres paraules, s'acosten al fet però amb grans prevencions sobre les intencions últimes dels seus promotors.

Finalment, hi ha qui ha entès la necessitat, malgrat el biaix polític de certes reivindicacions, d'assumir des de l'acadèmia l'estudi del període més recent.

En el cas espanyol, això ha implicat una especial atenció a la repressió franquista, als costos humans i morals de la dictadura, i al procés de transició cap a la democràcia.

Com ha esbossat el catedràtic d'història contemporània de la Universitat de València Pedro Ruiz Torres, potser és aquesta la posició més coherent i útil. Així, l'historiador ha de sotmetre la memòria a l'anàlisi crítica que regeix per a la resta de fonts. Perquè la memòria és fal·lible, canviant i mai exacta. Però, malgrat les seves imperfeccions, la memòria construeix continuïtats imprescindibles per a l'individu. En altres paraules, els defectes no la invaliden com a font. De fet, el **testimoni** i el **record** esdevenen elements fonamentals per a l'historiador, no únics, però tampoc prescindibles.

Nota

En aquest sentit, Tony Judt (1948-2010) advertia que el segle XX corria el risc d'esdevenir "un palau de la memòria moral". Per evitar-ho, l'historiador anglès reivindicava, davant d'una memòria sempre insuficient, la vigència i superioritat de la història.

2.4. Els debats sobre la memòria històrica

Fruit de la revaloració de la memòria enfront de la història, arreu de l'escenari europeu i americà va sorgir un moviment amb voluntat de revisar imatges, vivències i percepcions d'un passat en què els traumes col·lectius ocupaven un lloc central. Sota l'etiqueta de "memòria històrica", la revisió va acompanyada d'una exigència per definir polítiques cap al passat en què s'integrin elements d'ètica, justícia i reparació.

Hi ha un evident problema conceptual en l'expressió *memòria històrica*. La memòria és per definició individual. Només la memòria personal de qui ha sofert directament una experiència, una vivència, té sentit com a testimoni. Per tant, *memòria històrica* no té un vincle directe amb el record, sinó que es vincula sobretot als usos del passat per part d'interessos concrets, i això condiciona des del present –des dels interessos i conflictes del present– la interpretació històrica.

En aquest sentit, el terme accentua la importància que el present ja té habitualment en la interpretació del passat. La connotació diferencial es troba en la vinculació directa entre l'ús públic del passat i uns fets concrets i traumàtics viscuts durant la segona part del segle XX –guerres, dictadures, crims, genocidis, desaparicions, tortures... –. Aquest passat que, segons l'historiador alemany Ernst Nolte, no vol passar i s'integra en una cultura de la memòria del passat recent i traumàtic.

En altres paraules, retornem a la dialèctica entre la història, lligada com a disciplina a la veritat, i la memòria, molt més interessada en la fidelitat i part essencial per a entendre la identitat pròpia, personal i col·lectiva. Per al filòsof i antropòleg francès Paul Ricoeur (1913-2005), d'això sorgeix la necessitat d'una "justa memòria" capaç de tancar les ferides obertes pels processos traumàtics del passat. D'això neix en bona mesura la reivindicació del caràcter catàrtic de la memòria i de la necessitat de rescatar un "subjecte moral des de la narració" històrica.

En l'àmbit internacional, trobem desenes d'exemples de processos en què després d'un esdeveniment traumàtic el retorn de la democràcia ha engegat moviments de recuperació de la memòria de les víctimes. Sovint, aquesta verbalització del dolor ha anat acompanyada de mesures de justícia transicional (comissions de la veritat, compensacions econòmiques, reconeixements de les víctimes, establiment de llocs de memòria, etc.) i, en menor mesura, d'accions punitives contra els responsables de les violacions de drets humans.

Exemples de processos

A banda del cas sud-africà, sens dubte els dos exemples més coneguts són els de Xile i l'Argentina. Tots dos països van retornar a la democràcia després de dictadures militars especialment repressives. Malgrat la fragilitat institucional inicial i les amnisties imposades pels règims sortints, en tots dos casos es van elaborar informes exhaustius per a donar a conèixer què havia succeït realment en el passat recent: la Comisión Nacional para la Desaparición de Personas argentina va presentar l'informe *Argentina nunca más* el

1984; i la Comisión Nacional de la Verdad y Reconciliación xilena va presentar l'*Informe Rettig* el 1991.

La documentació generada va permetre mantenir la qüestió viva dins de l'opinió pública. Així, els diferents governs argentins i xilens han seguit buscant fórmules per a superar les limitacions legals, tot reconeixent les víctimes (justícia retributiva) i perseguint els màxims responsables dels delictes majors comesos durant les respectives dictadures (justícia punitiva).

A Espanya, aquest fenomen s'endarrereix fins a la dècada dels noranta. Però, quan apareix, ho fa amb una gran força social, cultural, mediàtica i política, de la mà d'una generació dels néts de la guerra que volen exhumar i enterrar dignament els seus parents que encara reposen en fosses comunes. A més, s'incorporen tres particularitats fruit de la història espanyola.

En primer lloc, es vincula a un passat més distant i més extens (República, Guerra Civil i dictadura). En segon lloc, vol dotar aquest passat d'una contínuïtat que no va tenir a conseqüència de la llarga dictadura, per això l'obsessió per "recuperar la memòria". I, finalment, incorpora un component reivindicatiu –polític, civil i sentimental–, i sovint apològicament acrític respecte dels vençuts. Aquest maniqueisme ha merescut crítiques tant per part de sectors moderats (que hi veuen una mistificació del passat) com dels més radicals (que els acusen de voler "reobrir les ferides"), atès que aquest llegat no és assumit globalment per la societat espanyola.

Però, com ja s'ha dit, a finals dels noranta, sorgeix una nova generació –no majoritària– que ja no hereta la por de reeditar els errors anteriors i qüestiona la Transició. Per a ells, el consens s'hauria bastit sobre l'oblit per por a un retorn de la dictadura i, per tant, condicionant la naixent democràcia i malmetent-ne la legitimitat. Una interpretació que contrasta amb la visió dels seus protagonistes, per als quals, en paraules del catedràtic d'història social i pensament polític de la UNED Santos Juliá, l'opció de l'oblit hauria estat voluntària i justament contrària a l'amnèsia:

"echar al olvido es recordar el pasado con el propósito de que la conciencia que perdura clara, vívida, de su existencia como pasado, no bloquee los caminos de futuro."

A poc a poc, les reivindicacions dels col·lectius de recuperació de la memòria històrica comencen a tenir la complicitat primer de les esquerres i, més endavant i ja a l'oposició, del PSOE. Es multiplica el número de llibres, reportatges televisius i l'atenció mediàtica sobre les víctimes del franquisme. Amb anys de retard respecte d'altres països (tot i algun precedent com la llei de 2000 del Parlament català per a indemnitzar els expresoners del període franquista), la qüestió entra a l'agenda política.

No és casual que aquesta nova sensibilitat qualli coincidint amb la victòria del Partit Popular a les eleccions generals de 1996. Els populars impulsen una concepció de la història amb clara voluntat d'esdevenir 'memòria nacional'. Per això, l'aposta per les grans commemoracions, i per la recuperació d'una

Memòria i història a Espanya

El 1996 apareix el treball pioner de la professora de ciència política de la UNED Paloma Aguilar *Memoria y olvido de la Guerra Civil española*, en què s'analitzen els processos polítics respecte de la memòria i la història recents a l'Espanya contemporània. Per a l'autora, la Transició es construeix sobre un pacte tàcit per a evitar el conflicte i la incomoditat, i així facilitar el consens. Per tant, s'apaguen les veus més molestes, es generalitzen les responsabilitats, es prioritza la no-repetició de l'experiència i aquest mateix fantasma evita l'ús del passat com a arma política.

“història memòria” entesa com a element bàsic de la identitat nacional-estatal. Aquesta història més clàssica va tenir un suport clar dels sectors més afins als populars en l’acadèmia, els mitjans i la política.

Exemple

La topada en l’escena pública entre dues lectures tan oposades del passat no troba millor representació que en la simultaneïtat i contrast entre el mediàtic corrent revisionista d’èxit d’aquells anys, i l’obertura l’any 2000, impulsada pel periodista Emilio Silva, d’una fosa comuna per a localitzar el seu avi, esperó de la posterior fundació de la primera Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica.

El 2002, coincidint amb el vint-i-setè aniversari de la mort de Franco, el Parlament espanyol condemnava per primer cop i de manera unànime el règim anterior. Però és amb la victòria socialista posterior que, el 2004, el Govern espanyol redacta una proposició de llei per a reconèixer les víctimes de la guerra i la dictadura, tot seguint el text sobre víctimes del terrorisme de 1999, però sense aconseguir el mateix grau d’unanimitat.

La proposta se centrava en el reconeixement, l’honor i la indemnització. Quedaven fora altres demandes com l’anul·lació de sentències, l’exhumació de les fosses comunes o la fixació d’un relat oficial sobre allò succeït durant el període.

Aquell mateix any es creava una comissió interministerial encarregada d’estudiar quins drets s’havien reconegut a les víctimes fins aleshores, quin accés es podia donar a víctimes i familiars als arxius, i com calia concretar el reconeixement i satisfacció morals. Però mentre la comissió treballava, es multiplicaven les iniciatives polítiques sobre qüestions concretes, i es feia pa·lès el desbordament de la via institucional.

A finals de 2007, es va aprovar Llei de reconeixement i extensió dels drets a les víctimes de la Guerra Civil i de la Dictadura, popularment anomenada *Llei de la memòria històrica*. La manca d’unanimitat parlamentària recollia les diferències existents dins la societat mateixa, des dels mitjans de comunicació fins la comunitat acadèmica mateixa. Tot plegat va acabar restant valor anticipadament als avenços plantejats pel text legislatiu final.

Avenços que es van concretar en centenars de declaracions de reparació i reconeixement, en milers de (noves o millorades) pensions i indemnitzacions, en la inscripció com a espanyols de desenes de milers d’exiliats, en la retirada de diferents elements de simbologia franquista d’edificis oficials, en la creació d’una oficina d’assistència a les víctimes, en la concessió d’un programa de subvencions per a entitats vinculades a la memòria, en la refundació i accessibilitat al Centro Documental de la Memoria Històrica de Salamanca, i en la fixació d’un protocol d’exhumacions, tot i que la iniciativa seguia quedant en mans particulars.

Però les mesures ja s’havien amortitzat, certs plantejament quedaven fora i, sobretot, el Govern no es prestava a la fixació d’un relat oficial del passat, en entendre que això no pertocava a la política sinó a la història. Bona part de les associacions per a la recuperació de la memòria històrica volien anar més enllà del retorn de la dignitat als morts i obrir les fosses comunes. Així, exigien

una condemna explícita del franquisme i de la suposada impunitat sorgida de la Transició, i demanaven una rectificació respecte del passat: anul·lació de condemnes, retirada de símbols, homenatges...

La demanda d'una "construcció social del record", d'una reconstrucció del passat amb una determinada càrrega ideològica i política, d'una reivindicació explícita dels valors resistencials dins la memòria col·lectiva democràtica, no era considerada per la llei estatal (La Llei del memorial democràtic català de 2007, sí que reivindicava una determinada memòria i, per aquest motiu, va rebre acusacions de parcialitat). Farcida de bones intencions, la Llei no satisfieia pràcticament a ningú dels directament interessats: per a uns, no complia les expectatives creades; per als altres, resultava excessiva.

Davant la creixent rellevància i incidència social i política de la memòria històrica, l'acadèmia s'ha vist obligada a pronunciar-se. Per als professionals de la història, aquesta emergència ha plantejat una nova mirada al passat, militant, activista i no neutral políticament. Aquest caràcter parcial i un cert menysteniment cap a la historiografia existent, barrejats amb aspectes biogràfics, han agrit el debat entre els especialistes mateixos, i s'han fixat posicionaments molt marcats.

En aquest sentit, cal distingir l'acadèmia del carrer, ja que el coneixement històric sobre el passat recent espanyol, malgrat les dificultats, no s'ha deixat d'incrementar, especialment des de la mort del dictador. El pacte politicosocial de la Transició per a no fer servir com a arma política el passat s'ha confós amb un silenci falsament extès a la recerca històrica.

Però aquests avenços acadèmics no van transcendir a la resta de la societat. El relat històric sancionat institucionalment sobre el segle XX espanyol es va fabricar, en bona mesura, durant la Transició i amb els principis d'aquesta. Assumit durant anys de manera acrítica per bona part de la ciutadania, el consens es trenca quan una nova generació –ja no testimoni directe o indirecte de la guerra, la dictadura i la Transició– parteix d'una experiència, un present i unes exigències respecte del passat diferents.

Fills d'una nova cultura política, d'ells sorgeix la demanda d'una memòria de restitució o reconeixement que entronca amb l'ampli moviment internacional de reparació de les víctimes. S'exigeixen polítiques públiques que permetin superar el passat traumàtic per mitjà d'un relat ètic. No solament demanen una compensació moral i jurídica de les víctimes –molt sovint tendint a la idealització del període–, sinó que condemnen amb duresa el franquisme i també la Transició, tot imputant-li haver optat per una fórmula que ha acabat debilitant la democràcia mateixa.

Davant d'aquests plantejaments, trobem un ampli ventall de posicions dins la professió. En els extrems, des d'actituds de clar suport com les de l'historiador Francisco Espinosa, per al qual el silenci i l'oblit practicat per les institucions hauria estat proactiu, fins a la defensa tancada del pacte de la Transició i l'actuació de la professió, personificada pel ja citat Santos Juliá.

Per al primer, la renúncia de l'Estat a encapçalar la recuperació del passat propi evidencia les seves debilitats i la manca d'un trencament clar respecte de la dictadura. Només l'esforç d'investigadors individuals i de col·lectius concrets ha forçat un canvi parcial amb trenta anys de retard, però les resistències es mantenen per la pervivència d'un franquisme sociològic. Per al darrer, la pertinent reivindicació de reparació i dignitat per a les víctimes no justifica la resta d'exigències per imposar una memòria parcial i de crítiques vers la disciplina i la Transició, ni permet sotmetre el relat històric a una memòria interessada.

A banda d'aquests plantejaments més extrems, trobem també aproximacions més temperades que consideren que la història té un compromís ètic a complir. Així, valoren necessari integrar d'alguna manera la percepció d'un passat conflictiu, la transmissió i la reelaboració d'aquest d'una generació a una altra.

Més enllà dels conflictes ideologicopolítics i academicoprofessionals, el fenomen de la memòria històrica planteja uns perills evidents. En primer lloc, la manca de perspectiva provocada per la bel·ligerància entorn de la qüestió. En segon lloc, l'allau d'iniciatives sense haver fixat prèviament un marc general, ni en molts casos una reflexió adequada sobre aquestes. I, finalment, la institucionalització d'una autèntica "cultura del homenatge" que, segons l'investigador de la Universitat Complutense Sergio Gálvez, prioritza l'interès polític, i fins i tot comercial, per sobre de la convivència i el coneixement històric.

Segurament, els col·lectius en favor de la recuperació de la memòria històrica no han fet sinó assenyalar certes disfuncions entre el relat històric sancionat institucionalment i la insuficient preocupació de la recerca historiogràfica per complir amb la seva funció social. Però normalitzar i superar el conflicte requerirà sens dubte entendre les diferents dimensions de la veritat i les diverses funcions de cada aproximació.

Així, la "veritat" del testimoni ha de merèixer tot el respecte i compleix un paper. Sovint es tracta d'una narració personal que dona sentit a la vivència pròpia, que necessita ser escoltada i que, per exemple, és objecte d'atenció per part de les comissions de la veritat i els diferents elements de justícia transicional. Però aquesta no necessàriament ha de coincidir amb la "veritat" històrica. Aquesta darrera acostuma a ser molt més rica i objectiva, i per això ha d'incloure la primera com una font més, però sense sotmetre-s'hi. Igualment, l'anomenat deure de memòria que invoquen plataformes, associacions i moviments cívics es mou en la mateixa tensió entre els aspectes valoratius i ètics i el coneixement històric. Com a deure de memòria s'ha d'entendre la identi-

Nota

Davant una certa saturació, busquen fórmules per ordenar i positivament aquest moviment, en la línia de la càtedra Memòria històrica del segle XX de la Universitat Complutense de Madrid (2004) dirigida pel ja mencionat Julio Aróstegui, fins a la seva mort (2013), y ara encapçalada per la professora Mirta Núñez Díaz-Balart, després de la mort del professor Aróstegui, i rebatejada com Càtedra Memòria Històrica del Sigle XX. Precisament des d'aquesta Càtedra es va elaborar el Pla Integral de Memòria de Madrid en col·laboració amb l'Ajuntament de la mateixa ciutat que va implicar una virulenta campanya política contra la tasca científica dels integrants de la Càtedra i que va suposar la seva desaparició després de dotze anys d'activitat pública i acadèmica.

ficació existent entre el record col·lectiu amb l'obligació moral respecte de les víctimes o els derrotats de la història. Amb el deure de memòria, la memòria col·lectiva deixa de ser un fenomen social ampli i amb múltiples derivacions per a passar a ser patrimoni exclusiu dels de sota o dels que exerceixen, a través de la memòria, la solidaritat amb els vençuts en les múltiples guerres i episodis traumàtics del passat.

3. La història de la cultura en l'època de la informació

La història és arreu, i el nostre entorn se'n troba absolutament amarat. Si bé ja fa moltes dècades que va transcendir l'àmbit acadèmic estricte i la doble utilitat com a legitimadora i cohesionadora social, mai com ara no havia tingut una presència, explícitament o implícita, tan destacada. En aquesta eclosió de la història han tingut un paper essencial els nous mitjans de comunicació i les noves tecnologies, que l'han revalorat com a font de continguts i focus d'interès. Dins d'aquest auge destaca amb llum pròpia el vincle entre història i cultura.

Fins i tot les concrecions més clàssiques del fet històric han viscut una revifada. En general, els museus actuals estan lluny d'aquelles institucions on s'aplegaven de manera estàtica i vagament cronològica o temàtica els diferents fons acumulats i decantats als llarg dels segles. La revolució museogràfica, fruit de l'aplicació de les noves tecnologies i de les noves aproximacions teòriques i pràctiques, ha diversificat l'oferta i ha integrat el visitant per mitjà de nous discursos i experiències. La simple contemplació ha donat pas a l'encontre directe amb el passat, amb elements d'interacció, reflexió i gaudi.

Si veiem exemples particulars, aquesta evolució és evident en els grans museus (Prado, Louvre, Thyssen de Madrid, Picasso de Barcelona...), on disposen de capacitat per a invertir i actualitzar-se. Evidentment, això es dona especialment en les exposicions temporals, en què resulta més senzill escapar-se de la rigidesa de les col·leccions permanents.

Aquesta mirada més oberta i transversal també arriba a la resta d'espais de presentació de patrimoni, reflexió o exhibició que no responen a la definició més clàssica de museu.

Infraestructures de nova creació com el Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (1994), però també centres d'art contemporani o vinculats a la ciència, han fet un esforç per fer-se entendre al públic.

La renovació i actualització del discurs va passar per una primera etapa de museografies més properes, més de "toca-toca", per a anar evolucionant en els darrers anys cap a una integració de la tecnologia en l'explicació i comprensió de la mostra mateixa. Aquesta creixent tecnificació no es limita a la part museística estricta, sinó que ha implicat la resta de processos de gestió com la catalogació, l'accés en línia a la informació, la conservació, la recerca, entre d'altres.

Més profunda ha estat la transformació de la **narrativa històrica**. La multiplicació de capçaleres, suports i temàtiques ha produït més referències acadèmiques que mai. Alguns d'aquests títols ja no s'adrecen exclusivament als

col·legues sinó que han cercat per temàtica o voluntat divulgativa un públic més genèric interessat en qüestions històriques. Avui no és estrany trobar entre els assaigs més destacats obres d'historiadors o d'història.

Però, sens dubte, allà on el lligam entre narrativa i història ha tingut més èxit és en la **novel·la històrica**. Tot i no tractar-se de cap gènere nou, sí que la seva implosió es pot considerar nova, tant per la diversitat d'ambientacions com pel nombre d'exemplars venuts. Dins d'aquest apartat trobem des de recreacions d'escrupolosa fidelitat a relats més o menys lliures, que sovint incorporen personatges inventats dins transfons verídics. El *boom* del gènere no sembla que hagi tocat sostre, i setmanalment es publiquen nous títols.

Als *best-sellers* internacionals com Bernard Cornwell, Lindsey Davis, Christian Jacq o Valerio Massimo Manfredi, se n'han afegit en els darrers anys de locals, que no tenen res a envejar-los, com ara Arturo Pérez-Reverte, Juan Eslava Galán o Santiago Posteguillo. Val a dir que el *boom* de la novel·la històrica, a voltes barrejada amb altres gèneres també en auge com la novel·la negra, sembla del tot imparable com a fenomen d'abast internacional. L'any 2010 Laurent Binet s'enduria el premi Goncourt amb la seva excel·lent novel·la *HHhH*, centrada en l'Operació Antropoide per a assassinar el dirigent nazi Reinhard Heydrich; la premi Nobel Svetlana Aleksíevitx ha desenvolupat bona part de la seva obra reflexionant sobre el passat soviètic de Rússia, i en un altre sentit, el britànic Simon Scarrow s'ha convertit en un autèntic fenomen amb les seves diverses novel·les de temàtica històrica, que li han valgut el Premi Internacional de Novel·la Històrica Barcino 2015. El mateix fet s'ha produït en els àmbits català i espanyol: l'èxit dels llibres de Javier Cercas; d'Albert Sánchez Piñol, amb *Victus*, o d'un clàssic de la literatura catalana com *Incerta glòria* arran de la seva adaptació cinematogràfica.

Sovint, l'èxit editorial ha facilitat el transvasament a altres formats, especialment televisius i cinematogràfics. El cas de *Pa negra* i *Incerta glòria*, ambdues dirigides per Agustí Villaronga, serien exemples recents d'èxit del pas de la literatura històrica a la gran pantalla. Com en el cas anterior, es tracta de fenòmens tan antics com el mitjà mateix, però que en aquests anys prenen una dimensió desconeguda. La profusió d'adaptacions històriques ha creat gèneres propis dins del cinema com ara el pèplum, el western, el bèl·lic centrat en la Segona Guerra Mundial, les pel·lícules biogràfiques, entre d'altres.

Pel que fa a la televisió, la història ha nodrit de continguts sèries mítiques del mitjà.

Des del *Jo, Claudi* (1976) adaptat per la BBC a partir del clàssic de 1934 de Robert Graves sobre la Roma imperial, fins a les més recents creacions de cadenes estrangeres com la ITV –l'Anglaterra de principis de segle XX de *Downton Abbey* (2010-)–, HBO –la minisèrie sobre la Segona Guerra Mundial *Band of Brothers* (2001), la pel·lícula biogràfica sobre el segon president dels EUA *John Adams* (2008), l'Amèrica de la Gran Depressió a *Mildred Pierce* (2011), l'Atlantic City de la màfia a *Boardwalk Empire* (2010-)–, AMC –els seixanta reconstruïts a *Mad Men* (2007-)–, o *La Commune* (2007), un fals documental de sis hores sobre els fets de la Comuna de París. La llista seria llarguíssima, des de les més curoses visualment, tot i que amb llicències de guió – *Roma* (2005-2007), *Los Tudor* (2007-2010)...–, fins a les més irreverents – *Allo! allo!* (1982-1992), *L'escurçó negre* (1983-1989). Entre les més recents hi trobem *The Promise* (2011), sobre el conflicte palestino-israelià, o *Burning Bush* (2013), sobre l'ocupació soviètica a Txecoslovàquia el 1969.

En el cas espanyol, recentment han destacat productes de reconstrucció històrica més o menys rigorosa com *Hispania*, amb la resistència del lusità Viriat contra els invasors romans (Antena 3, 2010-2012), i projectes fets però encara no estrenats com *Isabel*, sobre la reina Isabel la Catòlica de Castella (TVE, 2011), juntament amb sèries de nostàlgia històrica com *Cuéntame cómo pasó* (2001-2012) o *Amar en tiempos revueltos* (2005-), i també divertiments més d'acció que no pas amb fidelitat històrica, com *Águila Roja* (2009-2012), totes tres de TVE. A banda, ens trobem amb el curiós cas de les pel·lícules biogràfiques

sobre personatges de la Transició – *Tarancón, el quinto mandamiento* (2011) a TVE, *Adolfo Suárez, el presidente* (2010) a Antena 3– o minisèries sobre el cop d'estat de Tejero el 1981 –23-F: *El día más difícil del rey* (2010) a TVE–, o exemples més cridaners, com les sèries biogràfiques *Felipe y Letizia* (2010) i *La Duquesa* (2011, sobre la duquesa d'Alba) produïdes per cadenes com Tele 5, més interessades en la morbositat mediàtica i la crònica rosa que en la versemblança històrica. TV3, per la seva banda, ha fet sèries de millor qualitat, amb menys mitjans i tocant temes locals, com *Temps de silenci* (2001), *La Mari* (2003), *Ermessenda* (2010) i *Tornarem* (2012), i totes han aconseguit un gran èxit d'audiència i s'ha revifat l'interès per la història amb programes documentals com *Sota terra* (2012), la sèrie *300* (2014) o, més recentment, el programa *Trinxeres* (2017), que en format de *road movie* recorre el front de Catalunya durant la Guerra Civil al llarg del 1938.

Amb tot, no tots els continguts tendeixen a la recreació, sinó que també trobem programes i canals temàtics dirigits expressament a la divulgació històrica.

Des de les reconegudes produccions presentades per l'historiador anglès Simon Schama, a la més polèmica *Memoria de España* (2003-2004) assessorada per l'historiador espanyol Fernando García de Cortázar; sense deixar de banda el caire conspiranoic de molts documentals del History Channel (o “Canal Hitler”, com és anomenat als Estats Units per la profusió de documentals sobre aquest personatge).

Sense massa dificultat, avui podem localitzar en les diferents escaletes televisives, espais centrats a donar a conèixer fets i biografies del nostre passat (*Els nens perduts del franquisme* (2002), *Operació Nikolai* (2004) o *Les fosses del silenci* (2005)...). Tot i que la referència clàssica en aquest àmbit són les produccions angleses, l'origen d'aquests espais és cada cop més divers. Molt lligat a aquest interès per la divulgació trobem també espais radiofònics, i també una gran oferta de revistes generalistes o específiques als nostres quioscos (*Historia y Vida*, *L'Avenç*, *La Aventura de la Historia*, *Sàpiens*, *Clío* o *Historia National Geographic*...).

La popularització de la història també s'estén als mitjans de comunicació més vinculats a les noves tecnologies. Així, trobem temàtiques i transfons històrics en videojocs, blogs, fòrums i altres espais. Per les seves pròpies característiques, Internet facilita el contacte i l'intercanvi entre especialistes i aficionats a parts concretes del nostre passat.

Pàgines web com Hislibris o Novilis, amb milers de lectors diaris, amb ressenyes de novel·lats i clàssics en literatura històrica de tot tipus, asseguren la participació de lectors aficionats i aconsegueixen cridar l'atenció d'editorials, institucions culturals i fins i tot institucions públiques.

Aquest interès creixent i divers té també una translació econòmica. La història, vinculada al patrimoni i la cultura, esdevé un argument d'atracció per al turisme i per a l'activitat econòmica mateixa.

Cada cop resulta més comú topar-se amb fires medievals, exhibicions romanes (Tarraco viva) i tot tipus de recreacions històriques més o menys fidedignes (Legió VII Gèmina) que apel·len a aquesta fascinació pel passat.

Bibliografia

- Aguilar, P.** (1996). *Memoria y olvido de la guerra civil*. Madrid: Alianza.
- Aróstegui, J.** (2004). *La historia vivida: sobre la historia del presente*. Madrid: Alianza.
- Aróstegui, J.; Gálvez, S.** (2010). *Generaciones y memòria de la represi3n franquista*. València: Universitat de València.
- Aurell, J.** (2005). *La escritura de la hist3ria. De los positivismos a los postmodernismos*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Aurell, J.; Balmaceda, C.; Burke, P.; Soza, F.** (2013). *Comprender el pasado. Una historia de la escritura y el pensamiento hist3rico*. Madrid: Akal.
- Breisach, E.** (2003). *Sobre el futuro de la historia. El desafio postmodernista y sus consecuencias*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Budd, A.** (2009). *The Modern Historiography Reader. Western Sources*. Londres: Routledge.
- Burguière, A.** (2006). *La Escuela de los Annales. Una historia intelectual*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- Burke, P.** (2004). *¿Qué es la historia cultural?*. Barcelona: Paid3s.
- Burke, P.** (1990). *La revoluci3n historiogràfica francesa. La escuela de los Annales: 1929-1989*. Barcelona: Gedisa.
- Carreras, J. J.** (2003). *Seis lecciones sobre historia*. Saragossa: Instituci3n Fernando el Cat3lico.
- Chartier, R.** (1991). *El mundo como representaci3n. Historia cultural: entre pràctica y representaci3n*. Madrid: Gedisa.
- Croce, B.** (1938). *La historia como hazaña de la libertad*. Mèxic: Fondo de Cultura Econ3mica.
- Cuesta, J.** (1993). *Historia del presente*. Madrid: Eudema.
- De Groot, J.** (2009). *Consuming History*. Oxon: Routledge.
- Dosse, F.** (1991-1992). *Historia del Estructuralismo*. Madrid: Akal.
- Eley, G.** (2005). *Una l3nea torcida. De la historia cultural a la historia de la sociedad*. València: Universitat de València.
- Eley, G.** (2010). *El futuro de la clase en la historia*. València: PUV.
- Espinosa, F.** (2006). *Contra el olvido: historia y memoria de la guerra civil*. Barcelona: Cr3tica.
- Fontana, J.** (1992). *La hist3ria despr3s de la fi de la hist3ria. Reflexions i elements per a una guià dels corrents actuals*. Vic: Eumo.
- Fontana, J.** (2000). *La hist3ria dels homes*. Barcelona: Cr3tica.
- Fontana, J.** (2011). *Por el bien del imperio*. Barcelona: Pasado & Presente.
- Fontana, J.** (2017). *El siglo de la revoluci3n*. Barcelona: Cr3tica.
- Gombrich, Ernst H.** (2014). *Breve historia de la Cultura*. Barcelona: Península.
- Gunn, S.** (2006). *Historia y teoria cultural*. València: PUV.
- Iggers, G. G.** (1995). *La ciencia hist3rica en el siglo XX. Tendencias actuales*. Barcelona: Idea Boocks.
- Judt, T.** (2005). *Postguerra: una historia de Europa desde 1945*. Madrid: Santillana.
- Julià, S.** (2011). *Elogio de historia en tiempo de memoria*. Madrid: Marcial Pons.
- Kaye, H. J.** (1992). *La educaci3n del deseo. Los marxistas y la escritura de la Historia*. Madrid: Talasa.

- Lowenthal, D.** (1985). *El pasado es un país extraño*. Madrid: Akal.
- Mudrovic, I.** (2005). *Historia, narración y memoria. Debates actuales en la filosofía de la historia*. Madrid: Akal.
- Novick, P.** (1988). *Ese noble sueño: la objetividad y la historia profesional americana*. Mèxic: Instituto Mora.
- Osterhammel, J.** (2015). *La transformación del mundo. Una historia global del siglo XIX*. Barcelona: Crítica.
- Scott, J. W.** (2001). "Historia de las mujeres". A: P. Biurke (ed.). *Formas de hacer historia*. Madrid: Alianza Editorial.
- Semprún, J.** (1994). *La escritura o la vida*. Barcelona: Tusquets.
- Silva, E.** (2003). *Las fosas de Franco*. Madrid: Temas de Hoy.
- Steedman, C.** (1986). *Landscape for a Good Woman: a history of two lives*. Londres: Virago Press.
- Stone, L.** (1979). "El resurgimiento de la narrativa: Reflexiones acerca de una nueva y vieja historia". A: L. Stone (1981). *El pasado y el presente* (pàg. 95-120). Mèxic: Fondo de Cultura Económico.
- Todorov, T.** (1995). *Los abusos de la memoria*. Barcelona: Paidós.
- Traverso, E.** (2005). *El pasado: instrucciones de uso*. Madrid: Marcial Pons.
- Vilar, P.** (1995). *Pensar històricament*. València: Tres i Quatre.

Annex

Selecció cronològica de les obres més significatives d'història cultural

- 1860 **Burckhard, J.** *La cultura del Renacimiento en Italia*. Barcelona: Ediciones Zeus.
- 1889 **Burckhard, J.** *Reflexiones sobre la historia universal*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- 1904 **Weber, M.** *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*. Barcelona: Edicions 62.
- 1912 **Durkheim, E.** *Les formes elementals de l'experiència religiosa*. Barcelona: Edicions 62.
- 1912 **Febvre, L.** *Philippe II et la Franche-Comté: étude d'histoire politique, religieuse et sociale*. París: Librairie Ancienne Honoré Champion.
- 1919 **Huizinga, J.** *El otoño de la edad Media. Estudios sobre la forma de la vida y del espíritu durante los siglos XIV y XV en Francia y los Países Bajos*. Madrid: Alianza Editorial.
- 1924 **Bloch, M.** *Los reyes taumaturgos: estudio sobre el carácter sobrenatural atribuido al poder real, particularmente en Francia y Gran Bretaña*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- 1927 **Berad, C; Beard, M.** *Historia de la civilización de Estados Unidos de Norte America desde sus orígenes hasta el presente*.
- 1929 **Freud, S.** *El malestar de la cultura*. Barcelona: Laia.
- 1939 **Elias, N.** *El proceso de civilización. Investigaciones sociogenéticas y psicogenéticas*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- 1947 **Febvre, L.** *El problema de la incredulidad en el siglo XVI: la religión de Rabelais*. Madrid: Akal.
- 1949 **Braudel, F.** *El Mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- 1957 **Panofsky, E.** *El significado de las artes visuales*. Madrid: Alianza Editorial.
- 1958 **Williams, R.** *Cultura y Sociedad 1780-1950*. Barcelona: Laia.
- 1959 **Newton, F. (pseudònim d'E. Hobsbawm).** *The Jazz Scene*. Londres: Penguin Books.
- 1959 **Hauser, A.** *Historia social del Arte y la Literatura (3 vol.)*. Barcelona: Labor.
- 1959 **Hobsbawm, E.** *Rebeldes primitivos*. Barcelona: Ariel.
- 1961 **Williams, R.** *La larga revolución*. Buenos Aires: Nueva Visión.
- 1963 **Thompson, E. P.** *La formación de la clase obrera en Inglaterra*. Barcelona: Crítica.
- 1966 **Foucault, M.** *Las palabras y las cosas: una arqueología del saber*. Madrid: Siglo XXI.
- 1967 **Braudel, F.** *Civilización material, economía y capitalismo: siglos XV a XVIII*. Madrid: Alianza Editorial.
- 1969 **Foucault, M.** *La arqueología del saber*. Madrid: Siglo XXI.
- 1973 **White, H.** *Metahistoria. La imaginación histórica en la europa del siglo XIX*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- 1974 **Le Goff, J; Nora, P. (ed.).** *Hacer la Historia. Nuevos Problemas. Nuevos Enfoques. Nuevos Temas (3 vol.)*. Barcelona: Laia.
- 1975 **Le Roy Ladurie, E.** *Montaillou, aldea occitana 1294-1324*. Madrid: Taurus.

- 1975 **Foucault, M.** *Vigilar y castigar*. Madrid: Siglo XXI.
- 1975 **Certau, M. de.** *La escritura de la Historia*. Mèxic: Universidad Iberoamericana.
- 1975 **Mosse, G.** *La nacionalización de las masas. Simbolismo político y movimiento de masas en Alemania desde las guerras napoleónicas al Tercer Reich*. Madrid: Marcial Pons.
- 1976 **Ginszburg, C.** *El queso y los gusanos. El cosmos según un molinero del siglo XVI*. Barcelona: Muchnik.
- 1976-1984 **Foucault, M.** *Historia de la sexualidad* (3 vol.). Madrid: Siglo XXI.
- 1977 **Kriedte, P.; Kisch, H.; Mendels, F.** *Industrialización antes de la industrialización*. Barcelona: Crítica.
- 1978 **Duby, G.** *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*. Madrid: Taurus.
- 1978 **Le Goff, J.; Revel, J.; Chartier, R.** *La nouvelle histoire*. París.
- 1978 **Said, E.** *Orientalisme*. Vic: Eumo.
- 1979 **Bourdieu, P.** *La Distinción. Criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- 1980 **Sewell, W.** *Trabajo y revolución en Francia: el lenguaje del movimiento obrero desde el Antiguo Régimen hasta 1848*. Madrid: Taurus.
- 1981 **Duby, G.** *El caballero, el cura y la mujer*. Madrid: Taurus.
- 1983 **Davis, N. Z.** *El retorn de Martin Guerre*. València: Publicacions de la Universitat de València.
- 1983 **Anderson, B.** *Comunitats imaginades: reflexions sobre l'origen i la difusió del nacionalisme*. València: Afers, Universitat de València.
- 1983 **Hobsbawm, E.; Ranger, T.** *L'invent de la tradició*. Vic: Eumo.
- 1983 **Stedman Jones, G.** *Lenguajes de clase. Estudios sobre la historia de la clase obrera inglesa (1832-1982)*. Madrid: Siglo XXI.
- 1983 **Guha, R.** *Elementary Aspects of Peasant Insurgency in colonial India*. Oxford: Oxford University Press.
- 1983-1985 **Ricoeur, P.** *Tiempo y narración*. Mèxic: Siglo XXI.
- 1984-1992 **Nora, P. (dir.)**. *Les lieux de mémoire*. París: Gallimard.
- 1988 **Scott, J. W.** *Género e historia*. Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- 1988 **Chartier, R.** *El mundo como representación. Historia cultural: entre práctica y representación*. Madrid: Gedisa.
- 1990 **Butler, J.** *El género en disputa: el feminismo y la subversión de la identidad*. Barcelona: Paidós.
- 1991 **Roediger, D.** *The Wages of Whiteness: Race and Making of american working Class*. Londres: Verso.
- 1991 **Thompson, E. P.** *Costumbres en común*. Barcelona: Crítica.
- 2000 **Chakrabarty, D.** *Al margen de Europa. ¿Estamos ante el final del predominio cultural europeo?*. Barcelona: Tusquets.
- 2000 **Burke, P.** *Historia social del conocimiento. De Gutenberg a Diderot*. Barcelona: Paidós.
- 2001 **Winock, M.** *Las voces de la libertad*. Barcelona: Edhasa.
- 2004 **Bayly, C. A.** *El nacimiento del mundo moderno 1780-1814*. Malden: Blackwell.
- 2006 **Sasoon, D.** *Cultura. El patrimonio común de los europeos*. Barcelona: Crítica.
- 2008 **Mokyr, J.** *Los dones de Atenea. Los orígenes históricos de la economía del conocimiento*. Madrid: Marcial Pons.
- 2010 **Winock, M.** *El siglo de los intelectuales*. Barcelona: Edhasa.

- 2011 **Fontana, J.** *Por el bien del imperio*. Barcelona: Pasado & Presente.
- 2012 **Brockman, J.** (ed.) *Cultura*. Barcelona: Crítica.
- 2015 **Pagden, A.** *La Ilustración y por qué sigue siendo importante para nosotros*. Madrid: Alianza.
- 2016 **Wilkzec, F.** *El mundo como obra de arte*. Barcelona: Crítica.

